

Logopedska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća: analiza stanja i potreba logopeda

Detić, Rahela

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:092270>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Logopedska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća:
analiza stanja i potreba logopeda

Rahela Detić

Zagreb, rujan 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Logopedska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća:
analiza stanja i potreba logopeda

Studentica:

Rahela Detić

Mentorica:

prof. dr. sc. Melita Kovačević

Zagreb, rujan 2018.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Logopedaska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća: analiza stanja i potreba logopeda“ i da sam njegoa autorica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Rahela Detić

Mjesto i datum: Zagreb, rujna 2018.

Zahvaljujem mentorici prof. dr. sc. Meliti Kovačević na predloženoj temi i strpljivom usmjeravanju i pomoći u izradi ovog diplomskog rada. Također zahvaljujem i svim drugim profesorima koji su doprinijeli mom interesu za područje dvojezičnosti i dvojezičnog razvoja.

Zahvaljujem svim logopedima koji su odvojili vrijeme da bi sudjelovali u istraživanju.

Zahvaljujem svojoj cimerici i prijateljima bez kojih studiranje ne bi bilo potpuno iskustvo. Hvala mojoj obitelji na bezuvjetnoj podršci od početka do kraja studija.

Naposljetku, hvala Bogu bez čije pomoći nijedan moj uspjeh ne bi bio moguć.

Logopedska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća: analiza stanja i potreba logopeda

Studentica: Rahela Detić

Mentorica: prof. dr. sc. Melita Kovačević

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju

Sažetak

Proces globalizacije i sve učestalijih migracija u posljednjih nekoliko desetljeća pridonijeli su rastu specifične kliničke populacije unutar logopedije. Riječ je o dvojezičnim korisnicima logopedskih usluga koji su, zbog svojih specifičnosti, izazov kliničarima u provođenju procjene, planiranju terapije, kao i u savjetovanju obitelji dvojezičnih govornika. Cilj je ovog diplomskog rada doprinijeti boljem uvidu u logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća u Republici Hrvatskoj odgovorom na pitanja o tome kolika je zastupljenost te kakve su jezične i demografske karakteristike dvojezičnih govornika s kojima se logopedi u svom radu susreću, koje tehnike i mjere procjene logopedi upotrebljavaju pri procjeni jezičnoga statusa dvojezičnih govornika te koje su potrebe vezane uz unaprjeđenje logopedskoga rada u kontekstu dvojezičnosti.

U svrhu istraživanja oblikovan je elektronički upitnik kojim su prikupljeni odgovori stotinu logopeda s područja Republike Hrvatske. Prikazana je uglavnom deskriptivna analiza rezultata. Rezultati istraživanja pokazuju da visok postotak sudionika istraživanja pruža logopedске usluge dvojezičnim govornicima koji su najčešće dječje dobi i pripadnici neke od nacionalnih manjina. Unatoč učestalosti susreta s dvojezičnim govornicima, logopedi smatraju da nisu adekvatno pripremljeni za procjenu jezičnoga statusa osobe čiji jezik ne govore. Usporedno s time, vrlo nizak postotak sudionika izvještava o stjecanju znanja o određenim, za rad u kontekstu dvojezičnosti važnim temama poput znanja o sredstvima za procjenu dvojezičnih govornika ili znanja o korištenju prevoditelja. Spomenuti nedostaci u obrazovanju odražavaju se i na praksu logopeda: vrlo nizak postotak logopeda potvrđuje praksu procjene obaju jezika dvojezičnih govornika, kao i korištenje pomoći prevoditelja. Najčešće primjenjivane mjere procjene su kombinacija formalnih i neformalnih mjera te standardizirana procjena hrvatskog jezika. Rezultati dobiveni u ovom istraživanju pružaju uvid u potrebe vezane uz unaprjeđenje obrazovanja logopeda, što je preduvjet planiranja intervencije osnaživanja struke za rad u kontekstu dvojezičnosti.

Ključne riječi: dvojezičnost, jezične teškoće, logopedska praksa

Speech-Language Pathology Practice in Croatia in the Context of Bilingualism and Language Impairments: Analysis of Current State and Needs

Student: Rahela Detić

Supervisor: Prof. Melita Kovačević, PhD

University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Department of Speech and Language Pathology

Summary

The globalization process and frequent population movements in the last few decades have contributed to the growth of special clinical population in speech-language pathology. This population consists of bilingual clients who, because of their specificity, pose a number of clinical challenges in assessment and therapy planning, as well as in parental counseling. The aim of this master thesis is to contribute to a better insight into the work of speech-language pathologists in Croatia in the context of bilingualism and language impairments through answering the following questions: How substantial is the issue of bilingualism in speech and language pathology? What are linguistic and demographic characteristics of bilingual clients? What assessment techniques and measures do SLPs use the most while assessing their bilingual clients? What needs are related to improvement of the SLP's work in the context of bilingualism?

For the purpose of this study, an online questionnaire has been made, which was answered by hundred SLPs. A descriptive analysis is being presented. Results indicated that the overwhelming majority of the respondents provide services to bilingual clients, mostly to the children who belong to one of the minority groups. Despite the frequency of bilingual clients on their caseloads, SLPs claim that they are not adequately prepared to assess the language status of the person whose language they do not speak. At the same time, a very low percentage of respondents report of being educated about important topics with the regard to bilingualism in speech-language pathology practices such as the choice of adequate assessment measures or knowledge about how to use an interpreter. These shortcomings in education are also reflected in the SLP's practice: a very low percentage of speech therapists confirm the practice of assessing both bilingual client's languages and the use of interpreters. The most commonly used assessment measures are a combination of formal and informal measures and a standardized assessment of Croatian language. The results obtained in this research provide an insight into the needs related to the improvement of SLP's education, which is a precondition for planning the intervention of strengthening the profession for the work in the context of bilingualism.

Key words: bilingualism, language impairments, speech-language pathology practice

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Dvojezičnost i višejezičnost	1
1.2. Jezične teškoće	2
1.2.1. Razvojni jezični poremećaj	2
1.2.2. Afazija	2
1.3. Jezične teškoće i dvojezičnost	3
1.4. Mjere procjene jezika dvojezičnih govornika	4
1.4.1. Standardizirani testovi	4
1.4.2. Prikupljanje i obrada jezičnih uzoraka	5
1.4.3. Mjere jezične obrade	6
1.4.4. Dinamička procjena.....	6
1.5. Smjernice za rad s dvojezičnom populacijom	7
1.5.1. Smjernice za prikupljanje anamnestičkih podataka.....	7
1.5.2. Smjernice za procjenu	7
1.5.3. Smjernice za terapiju	8
1.6. Pregled istraživanja provedbe smjernica u praksi	10
1.6.1. Istraživanja koja se odnose na procjenu	10
1.6.2. Istraživanja koja se odnose na terapiju.....	12
1.7. Logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti u Republici Hrvatskoj	12
2. Cilj istraživanja i istraživačka pitanja	16
3. Hipoteze istraživanja	16
4. Metode istraživanja	17
4.1. Sudionici istraživanja	17
4.2. Ispitni materijali i način provedbe istraživanja	17
4.3. Način obrade podataka	18
5. Rezultati i rasprava	20
5.1. Jezične kompetencije sudionika	20
5.2. Dvojezični korisnici logopedskih usluga	21
5.3. Obrazovanje, izazovi i odgovornost	22
5.4. Primijenjene tehnike i mjere procjene	23
5.4.1. Najčešće primjenjivane tehnike procjene	24
5.4.2. Najčešće primjenjivane mjere procjene.....	26
5.5. Mišljenje stručnjaka o osnovnim praktičnim pitanjima: uključivanje u terapiju i savjetovanje roditelja	27

5.6. Moguća rješenja i implikacije za daljnje obrazovanje logopeda u području dvojezičnosti	29
6. Zaključak	32
7. Literatura	33
8. Prilozi	38

1. Uvod

1.1. Dvojezičnost i višejezičnost

Pojava dvojezičnosti u njezinu osnovnom značenju – služenje dvama jezicima – prisutna je u gotovo svakoj državi svijeta među svim dobnim skupinama svih slojeva društva. U vrijeme sve češćih kontakata različitih jezika i kultura uzrokovanih neprestanim kratkotrajnim i dugotrajnim migracijama stanovništva, procjenjuje se da je pola svjetske populacije, ako ne i više, dvojezično (Grosjean, 2010). Budući da općeprihvaćena definicija dvojezičnosti ne postoji, postojeće se definicije kreću od tzv. maksimalističkih koje dvojezičnima smatraju samo one koji su dvama jezicima ovladali na razini izvornih govornika do tzv. minimalističkih definicija koje dvojezičnima smatraju sve one koji imaju makar minimalnu sposobnost u jednoj od jezičnih djelatnosti drugoga jezika. Grosjean (2010) određuje dvojezične govornike kao one koji se u svakodnevnom životu služe s dva ili više jezika, pridajući tako veću važnost učestalosti uporabe jezika nego stupnju ovladanosti.

Prikaz nekih podjela dvojezičnosti daje Jelaska (2005): prema dobi stjecanja drugoga jezika dijeli se na ranu i kasnu dvojezičnost, prema dobi ovladavanja dvama jezicima na istovremenu i slijednu, a prema jezičnoj sposobnosti u obama jezicima postoji uravnotežena i neuravnotežena dvojezičnost. Rana se dvojezičnost stječe u dobi do jedanaest ili dvanaest godina, a kasna nakon toga. U situaciji u kojoj djeca usvajaju oba jezika od rođenja govori se o istovremenoj (simultanoj) dvojezičnosti. Slijedna (sukcesivna) dvojezičnost odnosi se na ovladavanje drugim jezikom nakon usvajanja osnove materinskoga jezika, tj. nakon treće godine života. Kada osobe podjednako vladaju obama jezicima, riječ je o uravnoteženoj dvojezičnosti. Pojam neuravnotežena dvojezičnost odnosi se na situaciju u kojoj je jedan jezik primjetno jači (dominantniji), a drugi slabiji. Dvojezičnost se može promatrati i u kontekstu društvenoga položaja različitih jezika, te se dijeli na dodatnu (društveno su cijenjena oba jezika) i odbojnu (jedan jezik primjetno je manje cijenjen od drugoga). Navedene podjele jasno upućuju na veliku raznolikost dvojezične populacije.

Pojam „dvojezičnost“ često se koristi i u širem značenju od onoga na koji sam njegov naziv upućuje, pa se dvojezičnima često nazivaju svi koji su ovladali većim brojem jezika, bez obzira na broj. U slučaju ovladavanja više od dvaju jezika, ispravno bi se bilo koristiti i pojmom višejezičnost, a osobu koja je njima ovladala višejezičnom osobom ili višejezičnim govornikom.

1.2. Jezične teškoće

Američko logopedsko društvo (eng. *American Speech and Hearing Association*, ASHA, 1993) definira jezičnu teškoću kao narušeno razumijevanje i/ili upotrebu govornoga, pisanoga ili drugoga sustava simbola. Teškoće se mogu odnositi na jezični oblik (fonologiju, morfologiju, sintaksu), jezični sadržaj (semantiku) i/ili jezičnu uporabu (pragmatiku) u bilo kojoj kombinaciji. Ponekad se teškoće u nekim od jezičnih sastavnica ili njihovih interakcija očituju već za vrijeme usvajanja jezika (u dječjoj dobi), a ponekad interakcijom određenih faktora dolazi do narušavanja već izgrađenoga jezičnog sustava koje se manifestira u vidu jezičnih teškoća u odrasloj dobi.

1.2.1. Razvojni jezični poremećaj

Razvojni jezični poremećaj (nadalje RJP), poznat još i pod nazivom posebne/primarne jezične teškoće, neurorazvojni je poremećaj koji zahvaća otprilike 7 % populacije (Leonard, 2014). RJP se obično dijagnosticira u predškolskom razdoblju, kombinacijom uključujućih i isključujućih kriterija. Leonard (1998; prema Grobler i sur., 2008) navodi sljedeće uključujuće kriterije za dijagnozu RJP-a: rezultati na jezičnim testovima moraju biti za 1,25 ili više standardnih devijacija niži u odnosu na norme, a neverbalni kvocijent inteligencije 85 ili veći. U ICD-10 (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*, WHO, 1993) navodi se i kriterij nesrazmjera između neverbalne i verbalne inteligencije od jedne standardne devijacije. Djeca s RJP-om postižu lošije rezultate na standardiziranim jezičnim testovima s obzirom na očekivanja za njihovu kronološku dob, a istovremeno nema dokaza o intelektualnim teškoćama, oštećenjima sluha, poremećaju iz spektra autizma, problema s govornom motorikom ili bilo kakvim neurološkim oštećenjima. Ukratko, RJP-om se naziva prisutnost jezičnih teškoća koje nisu posljedica oštećenja u nekim drugim razvojnim domenama. Simptomi jezičnih teškoća kod ove se populacije mogu uočiti vrlo rano, a očituju se kašnjenjem u proizvodnji prvih riječi i jednostavnih sintaktičkih struktura, kao i kašnjenjem u cjelokupnom jezičnom razvoju što znači da su leksičke, morfosintaktičke i pragmatičke vještine te djece lošije od onih njihovih vršnjaka.

1.2.2. Afazija

Afazija je oštećenje jezičnoga sustava koje utječe na proizvodnju ili razumijevanje govora te na mogućnost čitanja i pisanja. Uzrokovana je oštećenjem mozga, najčešće moždanim udarom, iako uzroci mogu biti i trauma glave, tumori mozga ili infekcije (*National Aphasia Association*, 2018). Koje će sastavnice jezika biti narušene kod afazija ovisi o mjestu oštećenja, tj. o području mozga u kojem je došlo do lezije. Osnovni su simptomi afazije prema Hedgeu (2006) sljedeći:

parafazije, poremećaji tečnosti govora, slušnog razumijevanja, ponavljanja i imenovanja, teškoće pisanja, čitanja i izvođenja matematičkih operacija te teškoće u uporabi geste.

1.3. Jezične teškoće i dvojezičnost

U nedostatku dokaza koji bi potvrđivali suprotno, smatra se da razvojni jezični poremećaj zahvaća jednak postotak dvojezične, kao i jednojezične populacije. Iz navedenoga proizlazi kako otprilike 7 % dvojezične djece ne uspijeva postići očekivani napredak u ovladavanju jezicima, bez nekoga očitog razloga. I dok su se negativni stavovi o utjecaju dvojezičnosti na djetetov kognitivni i jezični razvoj mijenjali uslijed velikoga broja istraživanja koja su dokazala razne komunikacijske, kulturne i kognitivne prednosti dvojezičnih govornika (Baker, Prys Jones, 1998; prema Hržica i sur., 2011, Peña i sur., 2011), ti se stavovi nisu mnogo promijenili za djecu čiji jezični razvoj ne prolazi bez teškoća. U praksi takvu djecu roditelji, učitelji, a i stručnjaci ne smatraju povoljnim kandidatima za učenje dvaju ili više jezika. Istraživanja koja je provela Paradis (2003, 2005/2006, 2007) s ciljem utvrđivanja obilježja razvojnih jezičnih teškoća dvojezične djece pokazala su kako dvojezična djeca s razvojnim jezičnim poremećajem mogu usvojiti imensku i glagolsku morfologiju jednakom brzinom i točnošću kao i njihovi jednojezični vršnjaci s RJP-om. Nadalje, Windsor i sur. (2009; prema Kohnert, 2010) nisu pronašli razlike u težini manifestacije RJP-a između jednojezične i dvojezične španjolsko-engleske djece u dobi između 6 i 10 godina. Rezultati istraživanja koje su proveli Gutiérrez-Clellen i sur. (2008) također potvrđuju kako ne postoje značajne razlike u obilježjima RJP-a kod jednojezične i dvojezične djece, iz čega proizlazi kako izloženost drugom jeziku ni na koji način ne šteti jezičnom razvoju dvojezične djece s RJP-om. Kathryn Kohnert, autorica brojnih istraživanja na tu temu, svoj stav o pitanju utjecaja dvojezičnosti na dijete s RJP-om izrazila je ovim riječima: „Jednojezičnost nije lijek za dvojezične jezične teškoće.“

Jedno od osnovnih obilježja RJP-a u kontekstu dvojezičnosti jest njegova manifestacija u obama djetetovim jezicima (Kohnert, 2010, Ebert i sur., 2014). Kao i kod jednojezičnih govornika, teškoće se mogu očitovati u rječničkom znanju, morfosintaksi, pragmatici, naraciji, kao i u suptilnim nedostacima jezične obrade. Kohnert (2010) također navodi da su za dvojezičnu djecu karakteristična neujednačena postignuća u jezicima koje govore, koja su najčešće rezultat dominantnosti jednog od jezika, ali i nejednake raspodjele različitih jezičnih vještina unutar jezika kojima se dijete koristi. Zbog toga dvojezična djeca mogu biti u jednom jeziku uspješnija u jednoj vrsti zadataka, a u drugom jeziku u drugoj. Iz navedenoga proizlazi da je procjena obaju djetetovih jezika jedini način utvrđivanja njegove stvarne jezične sposobnosti. Značajno obilježje dvojezične djece s RJP-om jest i rizik od nepotpunog usvajanja

ili gubljenja prvoga jezika uslijed njegova nepovoljnog položaja u društvu te čestog nedostatka podrške i poticanja u tom jeziku (Paradis 2010). Ebert i Pham (2017) navode tri obrasca gubljenja vještina u prvom jeziku: negativan rast, prestanak rasta (dosizanje platoa) te rano prebacivanje dominantnosti na drugi jezik. Naposljetku, važno je imati na umu da postoje i značajne individualne razlike u jezičnim sposobnostima među dvojezičnim pojedincima s RJP-om koje su rezultat dobi i konteksta usvajanja jezika, njegova statusa u društvu, kao i mogućnosti pružanja poticanja i podrške u svakom od jezika koje dijete usvaja. Uz navedene dvojezične čimbenike koji utječu na jezičnu sposobnost djece s RJP-om, nikako ne treba izostaviti i čimbenike koji su se pokazali značajnim za jednojezičnu populaciju s istim teškoćama: socioekonomski status, obrazovanje i pismenost roditelja, kao i individualne osobitosti, kognitivne mogućnosti i ostalo (Kohnert, 2010).

1.4. Mjere procjene jezika dvojezičnih govornika

Procjenom se naziva proces prikupljanja i interpretacije relevantnih podataka u svrhu donošenja odluke o tijeku daljnjih stručnih postupaka. Kohnert (2010) navodi tri glavna cilja logopedске procjene u radu s djecom: utvrditi jesu li djetetove jezične mogućnosti u značajnom zaostatku s obzirom na očekivanja za njegovu dob, utvrditi vrstu jezičnoga poremećaja, tj. razlikovati razvojni jezični poremećaj od jezičnih teškoća povezanih s teškoćama u cjelokupnom razvoju te planirati tijek postupaka koji će dugoročno rezultirati najvećom dobrobiti za jezik, učenje i društveni uspjeh djeteta. U novije vrijeme postoji sve veći broj istraživanja kojima je cilj pridonijeti razumijevanju učinkovitosti različitih tehnika i mjera procjene za utvrđivanje jezičnoga statusa dvojezičnih govornika. Uobičajena je podjela na standardiziranu (formalnu) procjenu koja se odnosi na primjenu standardiziranih testova i alternativnu (neformalnu) procjenu koja uključuje na kriteriju utemeljene mjere od kojih je najpoznatija prikupljanje jezičnih uzoraka, zatim mjere jezične obrade i dinamičku procjenu.

1.4.1. Standardizirani testovi

Provedba standardiziranih, na normi utemeljenih testova, često se koristi u svrhu dijagnosticiranja RJP-a kod jednojezične populacije. Zbog velike heterogenosti dvojezične populacije, razvoj standardiziranog, na normi utemeljenog mjernog instrumenta za bilo koju skupinu dvojezičnih govornika vrlo je težak zadatak. Nekoliko je takvih testova objavljeno za španjolsko-engleske govornike: *Bilingual English Spanish Assessment* (Peña, Gutiérrez-Clellen, Iglesias, Goldstein i Bedore, 2014), španjolska verzija *CELF-a (Clinical Evaluation of Language Fundamentals – Fourth Edition)*; Wiig, Semel i Secord, 2006) i dvojezična verzija *Expressive and Receptive One-Word Picture Vocabulary Tests* (Brownell, 2001a, 2001b).

Navedeni testovi omogućuju kliničarima da postignuće španjolsko-englesko dvojezične djece usporede s postignućem njihovih dvojezičnih vršnjaka urednoga jezičnog razvoja. Ipak, testovi normirani na dvojezičnim populacijama iznimno su rijetki i nedostupni za većinu jezika, zbog čega u praksi logopedi često posežu za primjenom testova standardiziranih na jednojezičnoj populaciji (Caesar i Kohler, 2007). White i Jin (2011) ističu da su takvi testovi neodgovarajući za primjenu na dvojezičnoj populaciji zbog različitim kulturama neprilagođenog sadržaja, manjka tolerancije na jezične varijacije te neravnomjerne raspodjele dvojezičnih govornika u normativnom uzorku. Iako neprihvatljivi kao jedina mjera procjene, rezultati metaanalize (Dollaghan i Horner, 2011) pokazuju da određeni standardizirani zadatci (u navedenom slučaju zadaci koji se odnose na englesku morfosintaksu) mogu doprinijeti točnoj procjeni. Standardizirani zadatci također mogu biti upotrijebljeni u svrhu deskriptivne analize jezika dvojezičnoga govornika ili u sklopu dinamičke procjene.

1.4.2. Prikupljanje i obrada jezičnih uzoraka

U novije vrijeme prikupljanje i obrada jezičnih uzoraka smatra se zlatnim standardom procjene dvojezične djece (Heilmann i sur., 2016). Neke od prednosti te mjere jesu procjena jezičnih vještina u prirodnom diskursu te pružanje opširnih deskriptivnih podataka koji se mogu upotrijebiti i u svrhu provođenja dinamičke procjene (Heilmann, 2013). Na mikrostrukturalnoj razini iz jezičnoga uzorka može se utvrditi prosječna duljina iskaza u riječima na temelju koje se zaključuje o sintaktičkim vještinama, broj natuknica na temelju kojeg se zaključuje o leksičkoj raznolikosti te broj riječi u minuti koji ukazuje na sveukupnu verbalnu tečnost. Analiza makrorazine uključuje procjenu strukture i organizacije narativnoga diskursa (Ebert i Pham, 2017). Heilmann i Westerveld (2013), u danim smjernicama za prikupljanje jezičnih uzoraka kod dvojezičnih govornika, kao prvi korak savjetuju intervjuiranje roditelja, odgojitelja i učitelja djece s ciljem procjene djetetova znanja različitih jezika. Ako djetetova okolina izvijesti o značajno slabijem djetetovu znanju drugoga jezika u odnosu na prvi jezik, postignuti niski rezultati na mjerama jezičnoga uzorka drugoga jezika neće se interpretirati kao indikativni za RJP. Umjesto toga jezični uzorak drugoga jezika može poslužiti kao osnova za provođenje dinamičke procjene. U slučaju da djetetova okolina izvijesti o djetetovim relativno usporedivim znanjima prvoga i drugoga jezika, lošiji rezultati na mjerama procjene opravdanije će se moći protumačiti kao mogući pokazatelj RJP-a. S obzirom na velik broj jezika s kojima se logopedi u praksi mogu susresti, pri prikupljanju i obradi jezičnih uzoraka prihvaća se pomoć roditelja i/ili prevoditelja. Ako za neki jezik nije dostupna literatura o pravilima transkripcije ili pripadajućim kriterijima, logopedi se prilikom transkripcije i interpretacije vode općim

načelima prikupljanja i obrade jezičnih uzoraka. Wyatt (1998; prema Heilmann i Westerveld, 2013) također predlaže mogućnost prikupljanja i obrade jezičnoga uzorka dvojezičnoga djeteta jednake dobi za koje ne postoji nikakva sumnja na jezične teškoće te kasniju usporedbu toga uzorka s uzorkom jezika djeteta za koje postoji sumnja na RJP. Naposljetku je važno napomenuti kako se ni tom metodom nije preporučljivo koristiti izolirano zbog nemogućnosti da se njome procijene vještine jezičnoga razumijevanja.

1.4.3. Mjere jezične obrade

Kohnert i sur. (2009; prema Kohnert, 2010) ističu kako jednojezična i dvojezična djeca s RJP-om pokazuju jednake nedostatke u procesima jezične obrade. U želji da se učini odmak od tzv. „na iskustvu utemeljenih“ mjera procjene, smatralo se kako provedba zadataka koji mjere sposobnost jezične obrade poput ponavljanja pseudoriječ i ponavljanja rečenice s distraktorom umanjuje utjecaj prijašnjega jezičnog iskustva na postignuće djeteta. Rezultati novijih istraživanja (Kohnert i sur., 2006) tvrde da navedeni zadatci ipak nisu potpuno neovisni o prethodnom jezičnom iskustvu te da oni nisu dobar pokazatelj jezičnih teškoća dvojezične djece. Ipak, autori spomenutoga istraživanja navode vrijednost tih zadataka u mogućnosti isključivanja sumnje na jezične teškoće kod dvojezične populacije uslijed dobrog postignuća u navedenim zadacima.

1.4.4. Dinamička procjena

Dinamička procjena alternativni je oblik procjene prilikom koje se djetetovo postignuće ne uspoređuje s postignućem njegovih jednojezičnih ili dvojezičnih vršnjaka, nego s napretkom koji je dijete ostvarilo kao rezultat poduke. Takva metoda procjene najčešće uključuje sljedeći slijed aktivnosti: testiranje, podučavanje i ponovno testiranje (Laing i Kamhi, 2003). Prilikom početnoga testiranja djeteta ispitivač može upotrijebiti standardizirane, kao i neformalne zadatke procjene. Nakon toga ispitivač s djetetom radi na sličnim zadacima uz poučavanje strategija koje će djetetu pomoći ostvariti najbolji mogući uspjeh. Posljednja faza procjene uključuje ponovno testiranje zadacima jednakim onima u početnom testiranju, nakon čega se dobiveni rezultati uspoređuju kako bi se utvrdio dobiveni napredak. Istraživanje koje su proveli Peña i sur. (2001) pokazalo je da djeca s urednim jezičnim sposobnostima koja su uslijed manjka iskustva postigla lošije rezultate na testiranju brzo uče nova jezična pravila te ostvaruju značajan napredak na ponovnom testiranju. S druge strane, djeca s jezičnim teškoćama ostvarivala su značajno manji napredak, što potvrđuje vrijednost dinamičke procjene u razlikovanju jezične teškoće od jezične različitosti. Najvećim nedostatkom dinamičke procjene smatra se značajna količina vremena potrebna za njezinu provedbu.

1.5. Smjernice za rad s dvojezičnom populacijom

Američko logopedsko društvo (ASHA, 1999, 2004, 2010), Internacionalno udruženje logopeda i fonijatara (eng. *International Association of Logopedics and Phoniatrics*, IALP, 2006), kao i brojni autori različitih istraživanja te teme, pružaju smjernice za rad s dvojezičnom populacijom. Navedene smjernice mogu se podijeliti na one koje se odnose se na: (a) prikupljanje anamnestičkih podataka, (b) procjenu dvojezičnih govornika i (c) odgovarajuću terapiju.

1.5.1. Smjernice za prikupljanje anamnestičkih podataka

Kao jedan od prvih koraka u radu s dvojezičnim govornikom ističe se važnost prikupljanja opsežnih informacija o njegovu prijašnjem jezičnom iskustvu i o trenutnoj jezičnoj okolini. Budući da su istraživanja najviše usmjerena na dvojezičnu dječju populaciju, naglašava se važnost prikupljanja informacija o jezicima s kojima se dijete susrelo kod kuće, dobi kada je postalo izloženo nekom jeziku, količini i vrsti jezičnoga unosa od strane svakog člana obitelji te jeziku obrazovanja djeteta. Smjernice također upućuju na korisnost utvrđivanja jezičnoga znanja obaju roditelja da bi se stekla jasnija slika o kvaliteti djetetova jezičnog unosa, kao i na važnost stjecanja uvida u stavove djetetove okoline prema jezicima koje dijete usvaja. U radu s odraslima ASHA (2004) savjetuje intervjuiranje člana obitelji o jezičnim vještinama osobe prije zadobivanja ozljede koja je narušila njezin jezični sustav. Sve navedene informacije doprinose valjanoj interpretaciji razine postignuća dvojezičnoga govornika na različitim standardiziranim i neformalnim zadacima procjene.

1.5.2. Smjernice za procjenu

Caesar i Kohler (2004; prema Kohnert, 2010) ističu da je valjana procjena rezultat kombinacije metoda i prikupljanja informacija iz više izvora da bi se procijenilo prijašnje jezično iskustvo, trenutačna razina postignuća u obama jezicima i djetetova sposobnost da uči ili upotrebljava jezik.

U skladu sa smjernicama koje daje IALP (2006), kao i mnogi drugi autori (Caesar i Kohler, 2007, Kohnert, 2010, Peña i sur., 2011, 2016), najbolja praksa prilikom procjene dvojezičnih govornika uključuje procjenu obaju jezika. Procjenu dvojezičnih govornika provodi logoped uz moguću pomoć prevoditelja (ASHA, 2004). Budući da se između najbolje i primijenjene logopedске prakse često nalaze brojne prepreke i izazovi, ASHA (2004) navodi da bi procjena svakako trebala rezultirati identifikacijom te opisom znanja i vještina osobe u njezinu prvom (dominantnom) jeziku.

Što se tiče smjernica koje se odnose na mjere i tehnike procjene, ASHA (2004) navodi sljedeće: (a) primjerenu upotrebu standardiziranih testova, (b) primjenu primjerenih kriterija, (c) pravilnu interpretaciju prevedenih testova, (d) primjerenu upotrebu alternativnih pristupa te (e) ispitivanje kulturalne i jezične osjetljivosti materijala korištenih u procjeni.

Prve tri smjernice odnose se na primjerenu uporabu na normi i na kriteriju utemeljenih zadataka, što podrazumijeva izostanak bodovanja i usporedbe postignuća s normama koje su propisane za jednojezičnu populaciju. Primjerena upotreba alternativnih pristupa uključuje znanje o provođenju dinamičke procjene, strukturiranoga promatranja, narativne analize, prikupljanja i obrade jezičnih uzoraka, intervjua te analize pouzdanosti, valjanosti te kulturalne i jezične osjetljivosti ispitnih materijala. IALP (2006) navodi da logoped koji dovoljno poznaje drugi jezik dvojezičnoga govornika može samostalno osmisliti zadatke za provođenje neformalne procjene koji će biti kulturološki osjetljivi i pogodni za kvalitativnu interpretaciju. Narativna analiza izdvaja se kao kulturološki osjetljiva tehnika pogodna za sve dobne skupine. Za dvojezičnu djecu na nižem stupnju jezičnoga razvoja preporuča se ljestvica funkcionalne komunikacije za oba jezika. Prilikom procjene rječničkoga znanja predškolske djece preporuča se utvrđivanje konceptualnog rječnika – označenih sadržaja u djetetovu jeziku bez obzira na pripadajući broj jezičnih izraza. Ako je to moguće, djetetovo postignuće trebalo bi biti uspoređeno s postignućem dvojezičnoga djeteta urednoga jezičnog razvoja iste kronološke dobi i sličnoga jezičnog okruženja. Naposljetku, važno je istaknuti da terapeut može odabrati standardizirane i/ili alternativne metode procjene, sve dok ih primjenjuje na primjeren način.

IALP (2006) također navodi da se prebacivanje kodova prilikom procjene savjetuje prihvaćati i promatrati kao djetetovu strategiju za uspješnu komunikaciju, uz utvrđivanje djetetove mogućnosti da određenu riječ ili frazu proizvede točno i u drugom jeziku, tj. jeziku koji se tada procjenjuje.

1.5.3. Smjernice za terapiju

Smatra se da je za dvojezično dijete najbolja izravna dvojezična terapija koja doprinosi napredovanju u obama jezicima (Roseberry-McKibbins, 2002; prema IALP, 2006). U slučajevima u kojima to iz različitih razloga nije moguće, preporuča se neizravna intervencija u prvom jeziku u vidu savjetovanja roditelja o strategijama poticanja toga jezika kod kuće (Goldstein i Kohnert, 2005). IALP (2006) u svojim smjernicama ističe da jezik kojim se dijete koristi u krugu obitelji nije poželjno mijenjati na jezik formalnog obrazovanja, a odluka o jeziku u kojem će se provoditi terapija treba biti donesena u dogovoru s roditeljima djeteta. Roditeljima koji su zabrinuti zbog djetetova slabijega napredovanja u jeziku obrazovanja

potrebno je objasniti da će se poticanje djetetova materinskog jezika naposljetku povoljno odraziti i na djetetove vještine u drugom jeziku. S druge strane, neka istraživanja pokazuju da proces generalizacije ne mora nužno vrijediti u obama smjerovima, tj. da intervencija u drugom jeziku nije uvijek povezana s napretkom u prvom jeziku (Restrepo i sur., 2013).

Kohnert i Derr (2004; prema Kohnert, 2010) predlažu dva opća pristupa strukturiranju dvaju ili više jezika u terapijski proces: dvojezični i međujezični pristup. U dvojezičnom pristupu terapija je usmjerena na napredak jezične kompetencije u obama jezicima. Navedeno se može postići na više načina: usmjeravanjem intervencije na vještine jezične obrade – zajedničke svim jezicima i često slabije kod djece s RJP-om, tretiranjem različitih elemenata jezičnog oblika, sadržaja ili uporabe koji su dvama jezicima zajednički ili poticanjem metajezične obrade naglašavanjem usporedbi i kontrasta korištenih jezika. Pristup se oslanja na spoznaju da se tretiranjem struktura koje su jezicima zajedničke, uz istovremeno izravno poticanje obaju jezika, očekuje veći prijenos iz jednog jezika u drugi. Kod djece s teškoćama u pragmatici moguće je oba jezika poticati istovremeno jer je navedena jezična sastavnica ovisna o istim kognitivnim strukturama. Iako dvojezični pristup podrazumijeva izmjenjujuću intervenciju u obama jezicima, i logopedi koji ne govore oba jezika mogu primijeniti mnoge principe dvojezičnoga pristupa koristeći *on line* rječnike i igre, kao i pomoć prevoditelja. S druge strane, međujezičnim pristupom pruža se zasebna intervencija za svaki jezik djelovanjem na pripadajuće specifične strukture.

Količina i kvaliteta jezičnog unosa koju dijete dobiva za svaki od jezika uvelike će doprinijeti njegovu napretku u njihovom svladavanju, zbog čega je u terapiji dvojezične djece vrlo važna uključenost roditelja. Roditelje čija će djeca uskoro početi usvajati drugi jezik treba savjetovati o olakšavajućim tehnikama usvajanja jezika i iskorištavanju prilika za poticanje drugog jezika (poput pjevanja pjesmica na drugom jeziku i sl.). Da bi se pružila procjena i tretman u manjinskom jeziku, bilo bi idealno kad bi osoba koja pruža logopedsku podršku bila vješt govornik obaju jezika djeteta. Budući da to u mnogim slučajevima nije moguće postići, IALP ističe važnost prevoditelja posebno osposobljenih za pružanje usluga tijekom procjene te stvaranju i postizanju ciljeva terapije. ASHA (2004) izdvaja da prevoditelj treba zadovoljavati sljedeće uvjete: (a) jezično znanje na razini izvornih govornika jezika klijenta, (b) upoznatost i pozitivan stav prema kulturi klijenta, (c) upoznatost s tehnikom intervjuiranja, (d) profesionalna etičnost i pouzdanost, (e) poznavanje stručne terminologije i (f) poznavanje osnovnih načela procjene i/ili intervencije.

1.6. Pregled istraživanja provedbe smjernica u praksi

Istraživanja provedena u Engleskoj (Winter, 1999), Americi (Kritikos, 2003; Caesar i Kohler, 2007; Guiberson i Atkins, 2012, Arias, 2014) i diljem svijeta (Jordaan, 2008) pružaju informacije o sve većem broju logopeda koji se u svom radu susreću s dvojezičnim govornicima. Rezultati istraživanja pokazuju da je 95 % logopeda u Americi barem jednom radilo s dvojezičnim govornikom, od kojih je 45% radilo s djecom dobi između 6 i 11 godina (Kritikos, 2003), dok je istraživanje koje su proveli Caesar i Kohler (2003; prema Caesar i Kohler, 2007) pokazalo da je u vrijeme provođenja istraživanja s dvojezičnim učenicima radilo 69 % školskih logopeda u američkoj saveznoj državi Michigan. Winter (1999) navodi da u područjima gdje nacionalne manjine čine više od 7 % stanovništva, više od 70 % logopeda radi s dvojezičnom djecom. Istraživanje koje su Williams i McLeod proveli u Australiji (2012) pokazalo je da su tamošnji logopedi u razdoblju od godine dana u prosjeku radili svaki s 59 djece iz višejezičnih sredina. Iz navedenog proizlazi da je logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti vrlo česta pojava u zemljama s velikom kulturno-jezičnom raznolikošću.

Istraživanje koje je provela Kritikos (2003) pokazalo je da se, unatoč velikom broju logopeda koji rade s dvojezičnom populacijom, većina njih (77 %) osjeća nepripremljeno ili tek donekle pripremljeno za procjenu jezičnoga statusa osobe čiji jezik ne govore, makar i uz pomoć prevoditelja. Od ponuđenoga niza tema vezanih za rad u kontekstu dvojezičnosti, poput usvajanja drugoga jezika, jezične teškoće naspram jezične različitosti ili komunikacijskih obilježja drugih kultura, pokazalo se da su sudionici istraživanja primili najmanje poduke o sljedećim temama: korištenju pomoći prevoditelja, zakonskim okvirima u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika te sredstvima za njihovu procjenu. Kao najveći problem s kojim se susreću u praksi, logopedi navode nedostatak normi i standardiziranih mjera procjene. Da se logopedi osjećaju nepripremljeno za rad s dvojezičnim pojedincima, potvrđuju i druga istraživanja (Caesar i Kohler, 2007) koja izvještavaju da samo 28 % logopeda koji su sudjelovali u istraživanju tvrde da im je fakultetsko obrazovanje pružilo dovoljno znanja za procjenu dvojezičnih govornika.

1.6.1. Istraživanja koja se odnose na procjenu

Uzme li se u obzir već spomenuta nesigurnost među logopedima o pitanju dvojezične procjene, ne iznenađuje činjenica da u radu s dvojezičnim govornicima logopedi više provode formalne mjere procjene u usporedbi s manje formalnim mjerama. Istraživanje koje su proveli Caesar i Kohler (2007) pokazalo je da se u praksi najčešće provodila standardizirana procjena engleskoga jezika Peabody slikovnim testom rječnika – treće izdanje (Dunn i Dunn, 1997), koju

je prakticiralo 49,5 % sudionika. Na drugom mjestu prema učestalosti provođenja nalazila se ponovno standardizirana procjena engleskoga jezika: testom Clinical Evaluation of Language Fundamentals – Third Edition (CELF - 3, Semel i sur., 1995), koju je provodilo 35 % logopeda. Od ukupnoga broja logopeda koji su se koristili standardiziranim testovima, tek je manje od 2 % izvijestilo o provedbi testova normiranih za jezik koji nije engleski. Prva neformalna metoda procjene – prikupljanje i obrada jezičnih uzoraka koju je provodilo 33 % sudionika nalazila se tek na trećem mjestu. Od ukupno deset najčešće korištenih mjera procjene, šest se odnosilo na standardizirane testove. Dinamičku procjenu nije provodio ni jedan sudionik istraživanja. Ebert i Pham (2017) objašnjavaju privrženost logopeda standardiziranim testovima, među ostalim, i njihovom većom prihvaćenošću te lakšom interpretacijom rezultata drugih obrazovnih i zdravstvenih stručnjaka.

Iako je kombinacija formalnih i neformalnih mjera procjene u skladu sa smjernicama najbolje prakse za procjenu dvojezičnih govornika, od preporučene prakse znatno odstupa jednojezičan modalitet procjene. Naime, većina sudionika (68 %) provodila je procjenu isključivo na engleskom jeziku. I ASHA (2004) i IALP (2006) savjetuju procjenu obaju jezika koje dijete govori u svim slučajevima kada to mogućnosti dopuštaju. U suprotnom se savjetuje procjena djetetova prvoga jezika (ASHA, 2004). Važno je naglasiti da procjenom samo drugoga djetetova jezika nije opravdano zaključivati o prisutnosti jezičnih teškoća (Jordaan, 2008).

Prema dobivenim rezultatima većina logopeda je barem ponekad primjenjivala neke od preporučenih postupaka prilikom procjene: kombiniranje formalnih i neformalnih mjera procjene (98 %), prikupljanje informacija iz više izvora (98 %) te promatranje djeteta u različitim kontekstima (82 %). Barem povremeno korištenje pomoći prevoditelja prilikom procjene potvrdilo je 70 % logopeda. Pokazalo se da na provođenje smjernica u praksi ne utječe duljina radnoga iskustva ni učestalost susreta s dvojezičnim govornicima.

Sedam godina nakon istraživanja koje su proveli Caesar i Kohler (2007) na populaciji američkih školskih logopeda provedeno je još jedno slično istraživanje (Arias, 2014) kojim se željelo utvrditi je li u logopedskoj praksi u kontekstu dvojezičnosti tijekom godina postignut napredak. I doista, istraživanje je pokazalo da se školski logopedi diljem Amerike sve više pridržavaju smjernica za rad s dvojezičnom populacijom; ne samo da se najčešće korištena mjera procjene odnosila na prikupljanje jezičnih uzoraka – neformalnu mjeru procjene te da je 56 % logopeda izvijestilo o provođenju dinamičke procjene već se ispostavilo i da se ukupno 77 % procjena provodi u obama jezicima djeteta.

1.6.2. Istraživanja koja se odnose na terapiju

U istraživanju provedenom na internacionalnoj razini (Jordaan, 2008) s ciljem utvrđivanja intervencije koja se pruža dvojezičnim govornicima sudjelovali su logopedi iz 13 zemalja: Izraela, Malte, Kanade, Sjedinjenih Američkih Država, Engleske, Švedske, Malezije, Bugarske, Danske, Islanda i Južnoafričke Republike. Iako su se rezultati razlikovali od države do države, 87 % od ukupnoga broja sudionika u terapiji se koristi samo jednim jezikom. Preostalih 13 % logopeda koji su pružali dvojezičnu terapiju radili su u Indiji, Izraelu, Maleziji, Malti i Južnoafričkoj Republici. Stilovi dvojezične intervencije razlikovali su se od sudionika do sudionika: jedni bi intervenciju provodili prvo u jednom a zatim u drugom jeziku, dok bi ostali provodili intervenciju istovremeno u obama jezicima. Samo 18 % logopeda izvijestilo je o korištenju pomoći prevoditelja (bilo formalnih, bilo neformalnih – članova obitelji) za vrijeme procjene ili terapije. Što se tiče neizravne intervencije u prvom jeziku u vidu savjetovanja roditelja, većina njih (86 %) bila je savjetovana o zadržavanju i poticanju jezika koji se koristi kod kuće, tj. prvoga jezika djeteta. Poticanje obaju djetetovih jezika, jednog neizravnim tretmanom – savjetovanjem roditelja, a drugog izravnom logopedskom intervencijom, preporuka je koju daje IALP (2006).

Promatrajući rezultate svih navedenih istraživanja, može se zaključiti da u procjeni dvojezičnih govornika, kao i u pružanju odgovarajuće podrške, još uvijek postoji jaz između stvarnog i idealnog. I dok su neformalne, alternativne mjere procjene obaju jezika sve češće primjenjivane prilikom logopedске procjene u kontekstu dvojezičnosti (Arias, 2014), preporučena terapija u obama jezicima nije vrsta intervencije koju većina logopeda pruža svojim dvojezičnim korisnicima (Jordaan, 2008).

1.7. Logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti u Republici Hrvatskoj

Dosad nisu provedena istraživanja koja bi utvrdila u kojem je postotku rad s dvojezičnim govornicima prisutan u logopedskom radu u Republici Hrvatskoj. Uzmemo li se u obzir podatci iz Državnog zavoda za statistiku (2011), 9,58 % ukupnoga hrvatskog stanovništva čine nacionalne manjine, od kojih su najzastupljeniji Srbi (4,36 %), zatim Bošnjaci (0,73 %), Talijani (0,42 %), Albanci (0,41 %), Romi (0,4 %), Mađari (0,33 %), Slovenci (0,25 %) i Česi (0,22 %).

Winter (1999) u svom istraživanju navodi da u područjima gdje nacionalne manjine čine više od 7 % stanovništva, više od 70 % logopeda radi s dvojezičnom djecom. Podatci iz državnoga statističkog zavoda pokazuju da nacionalne manjine čine više od 7 % stanovništva čak u 12 hrvatskih županija. Detaljniji podatci o zastupljenosti nacionalnih manjina u tim županijama

nalaze se u tablici 1., gdje su posebno izdvojene one manjine koje čine više od 1 % ukupnoga stanovništva neke županije.

Tablica 1. *Zastupljenost nacionalnih manjina prema županijama*

naziv županije	ukupan postotak nacionalnih manjina	vrste nacionalnih manjina u postotcima			
Istarska	31,67 %	6,03 % Talijani	3,46 % Srbi	2,95 % Bošnjaci	1,15 % Albanci
Vukovarsko-srijemska	20,83 %	15 % Srbi			
Sisačko-moslavačka	17,61 %	12,18 % Srbi			
Ličko-senjska	15,85 %	13,65 % Srbi			
Bjelovarsko-bilogorska	15,18 %	5,25 % Česi	6,31 % Srbi		
Osječko-baranjska	14,11 %	7,76 % Srbi	2,7 % Mađari		
Karlovačka	13,89 %	10,4 % Srbi			
Primorsko-goranska	13,60 %	5,03 % Srbi	1,65 % Bošnjaci	1,16 % Talijani	
Šibensko-kninska	12,61 %	10,53 % Srbi			
Požeško-slavonska	9,62 %	6 % Srbi			
Virovitičko-podravska	8,18 %	6,06 % Srbi			
Zadarska	7,43 %	4,81 % Srbi			
Grad Zagreb	6,86 %	2,22 % Srbi		1,03 % Bošnjaci	
Međimurska	6,2 %	4,48 % Romi			

Iako u Međimurskoj županiji nacionalne manjine čine manje od 7 % stanovništva, u ovom kontekstu važno ju je spomenuti zbog značajne zastupljenosti romske nacionalne manjine na tom području. Grad Zagreb također je izdvojen, ne samo zbog visokoga postotka zastupljenosti nacionalnih manjina nego i zbog činjenice da je grad administrativno, gospodarsko, diplomatsko i kulturno središte zemlje u kojem stanuje značajan broj dvojezičnih govornika

koji se služe različitim jezicima. Uzme li se u obzir visok postotak zastupljenosti nacionalnih manjina u većini hrvatskih županija, može se očekivati značajan broj logopeda koji se u svom radu susreću s dvojezičnim govornicima.

Kao i u drugim sličnim istraživanjima, postavlja se pitanje obrazovanja i pripremljenosti logopeda za rad u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća. Prema Nastavnom planu preddiplomskog i diplomskog studija Logopedije Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (prikazanim u tablici 2. i tablici 3.), studenti u sklopu različitih obveznih i izbornih kolegija stječu znanja potrebna za rad s dvojezičnim govornicima.

Tablica 2. *Nastavni plan preddiplomskog studija Logopedije u kontekstu dvojezičnosti*

naziv kolegija	semestar	ishodi učenja
Neverbalna komunikacija (izborni)	III.	<ul style="list-style-type: none"> - razumjeti i definirati temeljna obilježja neverbalne komunikacije i neverbalnog ponašanja u kontekstu kulturoloških razlika
Dvojezičnost/višejezičnost (izborni)	VI.	<ul style="list-style-type: none"> - nabrojiti i opisati temeljne načine određivanja vrsta dvojezičnosti - opisati karakteristike različitih vrsta dvojezičnih zajednica - poznavati temeljne teorije dvojezične obrade - poznavati utjecaj unutarjezičnih čimbenika na dvojezični razvoj - poznavati utjecaj izvanjezičnih čimbenika na dvojezični razvoj - poznavati prednosti i ograničenja dvojezičnog razvoja - poznavati dvojezičnost unutar Hrvatske

Tablica 3. *Nastavni plan diplomskog studija Logopedije u kontekstu dvojezičnosti*

naziv kolegija	semestar	ishodi učenja
----------------	----------	---------------

Razvojna psiholingvistika (obvezni)	II.	<ul style="list-style-type: none"> - povezati jednojezični razvoj s dvojezičnim - razvijati i predlagati programe jezičnih intervencija
Logopedska dijagnostika (obvezni)	III.	<ul style="list-style-type: none"> - oblikovati i provesti procjenu jezičnih teškoća kod dvojezičnih govornika - postaviti dijagnozu - poznavati dijagnostičke mjerne instrumente
Jezične teškoće dvojezične djece (izborni)	III.	<ul style="list-style-type: none"> - navesti i opisati temeljna obilježja jezičnih teškoća dvojezičnih govornika - upoznati se s nalazima istraživanja u drugim jezicima relevantnim za područje - razumjeti prednosti i slabe strane dvojezičnih govornika s jezičnim teškoćama - upoznati se s osnovama kliničkog rada s dvojezičnim govornicima s jezičnim teškoćama - raspraviti posebnosti u jezičnom funkcioniranju u odnosu na pojedine jezične sastavnice - raspraviti posebnosti dvojezičnih govornika s jezičnim teškoćama u odnosu na specifične kliničke statuse (disleksija, afazija)

Iz priloženog proizlazi da su određena temeljna znanja o dvojezičnom razvoju i primjerenoj procjeni jezičnog statusa dvojezičnih govornika sastavni dio obrazovanja logopeda, dok su ostale teme vezane uz dvojezičnost u logopedskom radu detaljnije obrađene u izbornim kolegijima Dvojezičnost i Jezične teškoće dvojezične djece. Važno je naglasiti da je većina navedenih tema relativno nedavno uvrštena u Nastavni plan te da su prethodne generacije studenata o dvojezičnosti učile vrlo malo ili gotovo ništa, ovisno o tome kad su stjecale

obrazovanje. Zbog toga bi bilo opravdano očekivati višu razinu pripremljenosti i stručnosti mlađih generacija logopeda u radu s dvojezičnom populacijom.

2. Cilj istraživanja i istraživačka pitanja

Prema uzoru na slična provedena istraživanja u drugim državama (Winter, 1999; Kritikos, 2003; Caesar i Kohler, 2007; Jordaan, 2008; Guiberson i Atkins, 2012, Arias, 2014) cilj je ovog istraživanja doprinijeti boljem uvidu u logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća u Republici Hrvatskoj. U skladu s time postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kolika je zastupljenost te kakve su jezične i demografske karakteristike dvojezičnih govornika s kojima se logopedi u svom radu susreću?
2. Koje tehnike i mjere procjene logopedi upotrebljavaju pri procjeni jezičnoga statusa dvojezičnih govornika te koliko se logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti u Republici Hrvatskoj podudara sa smjernicama koje su propisale vodeće logopedске udruge: ASHA i IALP?
3. Osjećaju li se logopedi pripremljeno za rad s dvojezičnom populacijom? Što su najveći izazovi i koje su potrebe vezane uz unaprjeđenje logopedskoga rada u kontekstu dvojezičnosti?

3. Hipoteze istraživanja

S obzirom na cilj istraživanja, istraživačka pitanja i dati pregled literature postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Velika većina logopeda u Republici Hrvatskoj radi s dvojezičnim govornicima.

H2: Jezici kojima se najviše služe dvojezični korisnici logopedskih usluga su jezici nacionalnih manjina te svjetski jezici važni za ovo područje.

H3: Pri procjeni jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, logopedi uglavnom provode samo procjenu jezičnoga statusa hrvatskog jezika.

H4: Logopedi pri procjeni jezičnoga statusa dvojezičnih govornika najčešće upotrebljavaju standardizirane mjere procjene.

H5: Postoji povezanost između osjećaja pripremljenosti za rad s dvojezičnim govornicima i godina radnog staža u korist mlađih generacija logopeda.

4. Metode istraživanja

4.1. Sudionici istraživanja

U istraživanju je sudjelovalo stotinu logopeda s područja 18 županija Republike Hrvatske (tablica 4.). U istraživanju nije sudjelovao ni jedan logoped s područja Ličko-senjske, Virovitičko-podravske i Šibensko-kninske županije. Prema podacima preuzetim iz adresara Hrvatskog logopedskog društva raspodjela sudionika po županijama u velikoj se mjeri podudara s raspodjelom zaposlenih logopeda po određenim regijama u državi. Najveći broj logopeda zaposlen je u jednom od sljedećih makroregionalnih središta države: Zagrebu, Splitu ili Osijeku, zbog čega je i najviše sudionika iz pripadajućih županija. Iz županija s malim brojem zaposlenih logopeda u uzorku se nalaze po jedan ili dva sudionika. Informacije o spolu sudionika istraživanja, radnom odnosu, duljini radnog iskustva, najvišem završenom stupnju obrazovanja, radnom mjestu i dobi populacije s kojom najviše rade nalaze se u tablici 5. Iz tablice 5. vidljivo je da je velika većina sudionika ženskog spola, što također odgovara situaciji u struci. Što se tiče raspodjele sudionika prema duljini radnog iskustva, njih 64 % ima 10 ili manje godina radnog iskustva, za razliku od 36 % sudionika s minimalno 11 godina radnog iskustva nadalje. Doktorski ili specijalistički studij završilo je 6 % sudionika istraživanja. Najveći broj logopeda zaposlen je u sustavu zdravstva, a najmanji u sustavu socijalne skrbi ili u kombinaciji različitih sustava te raznim udrugama. Što se tiče dobne populacije s kojom sudionici rade, tek 15 % logopeda navodi da se u svom radu pretežito susreće s odraslom populacijom (od 19 godina nadalje), dok ostatak sudionika radi uglavnom s djecom, najčešće onom u dobi od 4 do 6 godina.

4.2. Ispitni materijali i način provedbe istraživanja

U svrhu istraživanja, a uz pomoć aplikacije za oblikovanje anketa i *on-line* upitnika „Google obrasci“, oblikovan je elektronički upitnik pod nazivom „Logopedska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća“ (prilog 1). Upitnik sadrži ukupno 33 ispitne čestice, od kojih su 32 preuzete, uz određene sadržajne prilagodbe, iz upitnika upotrijebljenih u sličnim istraživanjima: Kritikos (2003) i Arias (2014). Posljednja ispitna čestica osmišljena je za potrebe ovog istraživanja. Ispitne čestice zatvorenog su tipa, a rezultati i njihova interpretacija bit će prikazani prema sljedećim temama: (a) opće informacije o sudionicima istraživanja (čestice 1-7), (b) jezične kompetencije sudionika i njihov osjećaj pripremljenosti za rad s dvojezičnom populacijom (čestice 10-18, 21-22), (c) jezične karakteristike i zastupljenost dvojezičnih korisnika logopedskih usluga (čestice 8-9), (d) obrazovanje logopeda u kontekstu dvojezičnosti, izazovi dvojezične procjene te pitanje odabira

stručnjaka odgovornih za njenu provedbu (čestice 19-20, 23-24), (e) učestalost dvojezične procjene te primijenjene tehnike i mjere (čestice 27-31), (f) praktična pitanja o uključenju u terapiju i savjetovanju roditelja (čestice 32-33) te (g) moguća rješenja i implikacije za daljnje obrazovanje logopeda u kontekstu dvojezičnosti (čestice 25-26). Inicijalni nacrt upitnika predan je fakultetskoj profesorici – mentorici u izradi rada, na osnovi čije se povratne informacije oformila završna verzija upitnika. Nakon toga, upitnik je poslan na elektroničke adrese ukupno 298 logopeda diljem Hrvatske. Elektroničkom poštom vraćeno je 100 ispunjenih upitnika što znači da se molbi za sudjelovanje u istraživanju odazvalo 33 % logopeda.

4.3. Način obrade podataka

Statistička obrada podataka provedena je u programu *IBM SPSS Statistics 22*. Prikazana je uglavnom deskriptivna analiza rezultata uz korištenje neparametrijske statistike (Spearmanov koeficijent korelacije) za opisivanje povezanosti između znanja stranih jezika, stupnja obrazovanja, duljine radnog iskustva te zastupljenosti dvojezičnih govornika u logopedskom radu i osjećaja osobne pripremljenosti za rad u kontekstu dvojezičnosti.

Tablica 4. *Raspodjela sudionika istraživanja prema županijama*

naziv županije	f
Grad Zagreb	41
Splitsko-dalmatinska	12
Osječko-baranjska	8
Krapinsko-zagorska	5
Zagrebačka	5
Bjelovarsko-bilogorska	4
Varaždinska	4
Zadarska	4
Primorsko-goranska	3
Međimurska	3
Karlovačka	2
Koprivničko-križevačka	2
Sisačko-moslavačka	2
Brodsko-posavska	1
Dubrovačko-neretvanska	1
Istarska	1

Požeško-slavonska	1
Vukovarsko-srijemska	1

Tablica 5. *Opći podatci o sudionicima istraživanja*

		f
SPOL	muški	4
	ženski	96
RADNI ODNOS	puno radno vrijeme	96
	pola radnog vremena	1
	ostalo (bolovanje, roditeljni dopust)	3
RADNO ISKUSTVO	<= 5	41
	6 – 10	23
	11 – 20	17
	> 20	19
OBRAZOVANJE	preddiplomski studij ili četverogodišnji studij prije Bolonjskog procesa	46
	magisterij struke	48
	specijalistički studij	3
	doktorski studij	3
RADNO MJESTO	vrtić	11
	škola	20
	zdravstvo	40
	privatna praksa	17
	sustav socijalne skrbi	7
	ostalo	5
DOB POPULACIJE KORISNIKA	0 – 3	23
	4 – 6	71
	7 – 11	47
	12 – 18	8
	19 – 50	6

5. Rezultati i rasprava

5.1. Jezične kompetencije sudionika

Jezične kompetencije sudionika uključivale su pitanja o njihovu dvojezičnom statusu, znanju stranih jezika, dobi i mjestu učenja stranih jezika te samoprocjeni vještina u stranom jeziku prema sljedećim područjima: razumijevanje, govorenje, čitanje i pisanje (čestice 10 – 18). Uz napomenu da se pojam dvojezični govornik u ovom istraživanju odnosi na osobu koja je u ranoj dobi i u prirodnom okruženju usvajala dva ili više jezika, dvojezičnima se izjasnilo 11 % logopeda. Svi su dvojezični sudionici hrvatski jezik naučili kod kuće, u razdoblju od rođenja do treće godine. Preostalih 89 % sudionika odgovaralo je na pitanja o znanju stranih jezika. Na temelju dobivenih rezultata, vrlo visok postotak logopeda govori strani jezik (97,8 %), od kojih čak 41,4 % govori dva ili više strana jezika. Više od polovice logopeda (54 %) počelo je učiti strani jezik u školi, zbog čega nije iznenađujuće da najviše sudionika govori upravo engleski (98,9 %), njemački (22,9 %) i talijanski (14,9 %). Detaljni podatci o jezicima koje govore sudionici prikazani su u tablici 6.

Tablica 6. *Jezici koje, uz hrvatski jezik, govore logopedi*

jezici	jednojezični logopedi f	dvojezični logopedi f
engleski	86	6
njemački	20	2
talijanski	13	1
španjolski	11	/
hrvatski znakovni jezik	1	/
ruski	1	/
francuski	1	/
poljski	1	/
češki	/	1
slovenski	/	1
srpski	/	1
bosanski	/	1

Istraživanja koja su provedena na populaciji američkih logopeda pokazala su da samo 7 % (Caesar i Kohler, 2007), odnosno 11 % (Guiberson i Atkins, 2012) logopeda koji su sudjelovali

u istraživanju govori strani jezik. U istraživanju koje je provela Kritikos (2003), promatrana je razlika u samoprocjeni razine pripremljenosti za rad s dvojezičnim pojedincima između logopeda (a) koji ne govore strani jezik, (b) koji govore strani jezik i (c) dvojezičnih logopeda. Iako je većina sudionika (77 %) potvrdila da bi se, uz pomoć prevoditelja, osjećala nepripremljeno ili tek donekle pripremljeno za rad s dvojezičnim govornicima, pokazalo se da logopedi koji govore strani jezik, zajedno s dvojezičnim logopedima, izvještavaju o značajno većoj osobnoj pripremljenosti za rad u kontekstu dvojezičnosti. Iz navedenog proizlazi da iskustvo usvajanja ili učenja drugog jezika doprinosi samopouzdanju u radu s dvojezičnim govornicima čak i u slučajevima kada se drugi jezik logopeda ne podudara s drugim jezikom klijenta.

Unatoč činjenici da samo 2 % sudionika ne govori nijedan drugi jezik uz hrvatski, 91 % sudionika osjeća se nepripremljeno ili tek donekle pripremljeno da, uz pomoć prevoditelja, procijene jezični status osobe čiji jezik ne govore. Dobivena razina osjećaja pripremljenosti, i osobne i opće pripremljenosti struke (detaljnije prikazana u tablici 7.), znatno je niža u odnosu na pripremljenost o kojoj izvještavaju američki logopedi (Kritikos, 2003, Guiberson i Atkins, 2012). Budući da gotovo svi sudionici govore barem još jedan jezik uz hrvatski, ispitano je postoji li povezanost između broja stranih jezika koje osobe govore i osjećaja pripremljenosti za rad s dvojezičnom populacijom. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da takva povezanost ne postoji. Također je utvrđeno da s osjećajem osobne pripremljenosti nisu povezani ni stupanj obrazovanja ni godine iskustva logopeda.

Tablica 7. *Osobna i opća pripremljenost logopeda za procjenu dvojezičnih govornika*

procjena pripremljenosti	osobna %	opća %
nepripremljeno	41	59
donekle pripremljeno	50	36
pripremljeno	6	5
vrlo pripremljeno	3	/

5.2. Dvojezični korisnici logopedskih usluga

Sukladno pretpostavkama većina logopeda u svom se radu susrela s dvojezičnim govornicima (93 %), dok je njih 81 % navelo da trenutačno pruža logopedске usluge osobama koje dolaze iz obitelji u kojima se govori i jezik koji nije hrvatski. Od navedenih 81 % onih koji rade s dvojezičnim govornicima, 96,3 % izvještava o tome da je postotak dvojezičnih govornika u

njihovu radu 25 % ili manji, 2,5 % logopeda između 25 % i 50 % te samo 1,2 % sudionika izvještava o zastupljenosti dvojezičnih govornika većoj od 75 % u svom logopedskom radu. Sudionici su naveli ukupno 28 jezika kojima se koriste njihovi dvojezični korisnici, od kojih su najzastupljeniji engleski, romski i albanski jezik (tablica 8.).

Tablica 8. *Jezici kojima se služe dvojezični korisnici logopedskih usluga*

jezik	f	jezik	f
engleski	31	makedonski	2
romski	29	turski	2
albanski	21	arapski	1
njemački	12	bugarski	1
srpski	12	filipinski	1
talijanski	11	finski	1
ruski	11	francuski	1
češki	6	hebrejski	1
mađarski	6	japanski	1
slovenski	6	norveški	1
slovački	5	poljski	1
nizozemski	4	portugalski	1
kineski	3	rumunjski	1
španjolski	3	rusinski	1

5.3. Obrazovanje, izazovi i odgovornost

U česticama 19. i 20. Upitnika od sudionika se tražilo da označe koje su od predloženih tema vezanih uz dvojezičnost slušali tijekom svog studija ili kasnije u sklopu različitih edukacija i radionica. Tablica 9. daje pregled tema i odgovora sudionika. Što se tiče znanja stečenih tijekom fakultetskog obrazovanja, pokazalo se da je najveći broj sudionika stekao znanja o usvajanju drugog jezika, dok je vrlo nizak postotak sudionika potvrdio stjecanje znanja o sredstvima za procjenu dvojezičnih govornika, zakonskim okvirima u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika te o tome kako se koristiti pomoći prevoditelja. Općenito je malo sudionika potvrdilo sudjelovanje na stručnim edukacijama i radionicama vezanim uz teme iz područja dvojezičnosti.

Tablica 9. *Obrazovanje logopeda u kontekstu dvojezičnosti*

tema	predavanja	radionice
	%	%
usvajanje drugog jezika	81	40
komunikacijska obilježja drugih kultura	35	28
razlike u procjeni jednojezičnih i dvojezičnih govornika	43	17
sredstva za procjenu dvojezičnih govornika	19	10
jezična teškoća naspram jezične različitosti	52	39
zakonski okviri u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika	7	4
kako se koristiti pomoći prevoditelja	4	3

Sudionici su također bili zamoljeni označiti koji se problemi, prema njihovu mišljenju, javljaju prilikom procjene dvojezičnih govornika (čestica 23. Upitnika). Najvećim problemom logopedi smatraju nedostatak razvojnih normi i standardiziranih mjera procjene za druge jezike (83 %), zatim teškoće u razlučivanju između jezične teškoće i jezične različitosti (70 %), teškoće s dostupnošću dvojezičnih logopeda koji govore jezik pojedinca (70 %), nedostatno znanje o procesu usvajanja drugog jezika (66 %), teškoće s dostupnošću prevoditelja koji govore jezik pojedinca (54 %), manjak znanja o kulturi pojedinca (40 %), nedostatak vremena za procjenu, bodovanje i interpretaciju (26 %) te ostalo (1 %).

Na pitanje o tome tko bi trebao provoditi procjenu jezika kod dvojezičnih govornika (čestica 24. Upitnika) bila su ponuđena četiri odgovora: logopedi, logopedi koji govore ciljani jezik, stručnjaci bi trebali surađivati te ostalo. Najveći broj sudionika (51 %) smatra da bi prilikom procjene dvojezičnih govornika stručnjaci trebali surađivati, 40 % sudionika da bi procjenu trebali provoditi logopedi koji govore ciljani jezik, a najmanji je postotak (9 %) onih koji smatraju da bi to trebali činiti logopedi samostalno bez obzira na njihovo znanje stranih jezika.

5.4. Primijenjene tehnike i mjere procjene

Od ukupno 93 sudionika koja su se u logopedskom radu susrela s dvojezičnim govornicima, njih 20,4 % ne provodi procjenu jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, njih 66,7 % potvrđuje da procjenu provode rijetko (manje od 5 puta godišnje), 9,7 % potvrđuje da to čini ponekad (između 5 i 10 puta godišnje) te 3,2 % često (više od 10 puta godišnje). Sudionici koji su

potvrdili da imaju iskustvo procjene jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, bili su zamoljeni označiti koje sve od ponuđenih tehnika i mjera upotrebljavaju pri procjeni. Spomenute tehnike i mjere procjene poredane su prema učestalosti provođenja u tablicama 10. i 11.

5.4.1. Najčešće primjenjivane tehnike procjene

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da logopedi od ponuđenih tehnika najčešće primjenjuju intervjuiranje obitelji pojedinca o njegovim jezičnim sposobnostima. Navedenu tehniku najmanje primjenjuju školski logopedi (58 %), a pretpostavlja se da je razlog tome manjak spontanih prilika za susret s roditeljima u usporedbi s logopedima koji rade u drugim sustavima. S druge strane, logopedi zaposleni u obrazovnom sustavu imaju lakši pristup drugim odgojnim i obrazovnim stručnjacima te se i u ovom istraživanju pokazalo da tehniku prikupljanja informacija od odgojitelja ili učitelja najviše upotrebljavaju upravo vrtićki (100 %) i školski (83 %) logopedi, dok to mnogo rjeđe čine logopedi zaposleni u sustavu zdravstva (32,3 %) i privatnoj praksi (30,8 %). Slično je i s tehnikom promatranja djeteta u vrtićkoj skupini ili razredu, koju najčešće upotrebljavaju također vrtićki (100 %) i školski (75 %) logopedi. Prikupljanje detaljnih informacija o prijašnjem jezičnom iskustvu i sadašnjem jezičnom okruženju djeteta u skladu je sa smjernicama koje daje IALP (2006). Uzmu li se u obzir sve informacije koje spomenute smjernice preporučaju prikupiti poput utvrđivanja količine i vrste jezičnog unosa od svakog člana obitelji, utvrđivanja jezičnoga znanja svakog od roditelja ili roditeljskih stavova prema jezicima koje dijete usvaja, dolazi se do zaključka da su upravo članovi obitelji najbolji izvor traženih informacija.

Vrlo malo logopeda prikuplja informacije o kulturalnim osobitostima pojedinca ili promatra pojedinca u njegovu svakodnevnom okruženju.

Sveobuhvatnu procjenu pojedinca u oboma jezicima provodi tek 20,3 % sudionika, iz čega proizlazi da preostalih 79,7 % logopeda provodi procjenu samo svoga materinskog jezika. Budući da se može zaključiti da su dvojezični korisnici o kojima izvještavaju logopedi simultani dvojezični govornici, kao i u istraživanju koje je provela Jordaan (2008), postavlja se pitanje o etičnosti dodjele dijagnoze razvojnog jezičnoga poremećaja ili drugih jezičnih teškoća simultanim dvojezičnim govornicima kod kojih je procijenjen samo jedan, najvjerojatnije drugi jezik. Takvom procjenom ne može se dobiti valjan uvid u jezične sposobnosti dvojezičnoga djeteta. Ovdje je potrebno naglasiti kako se sintagmom *sveobuhvatna procjena* željelo dodatno istaknuti njeno obuhvaćanje obaju jezika dvojezičnog govornika, iako se kasnije ispostavilo da bi spomenuta tehnika sudionicima istraživanja bila mnogo jasnija pod jednostavnijim nazivom: procjena pojedinca u oboma jezicima. Prikaz rezultata primijenjenih mjera procjene ipak

upućuje na nešto veći postotak logopeda koji procjenjuju oba jezika dvojezičnih govornika. Nadalje, samo 9,5 % sudionika prilikom utvrđivanja jezičnoga statusa dvojezičnih govornika koristi se pomoći prevoditelja što je vrlo nizak postotak uspoređi li se s postotkom američkih logopeda koji se tijekom procjene i/ili terapije u većoj mjeri koriste pomoći prevoditelja: 70 % (Caesar i Kohler, 2007), 60 % (Guiberson i Atkins, 2012) i 66 % (Arias, 2014). Istraživanje provedeno na internacionalnoj razini (Jordaan, 2008) izvještava o korištenju pomoći prevoditelja za vrijeme procjene jezičnoga statusa ili terapije tek s 18 % dvojezičnih govornika. U većini navedenih istraživanja logopedi su potvrdili korištenje usluga profesionalnih prevoditelja, tek je manji broj izvijestio o korištenju neformalnih prevoditelja – članova obitelji.

ASHA (2018) navodi da upotrebljavanje prevoditeljskih usluga članova obitelji ili prijatelja može kompromitirati pouzdanost prevedenoga sadržaja zbog mogućeg sukoba interesa i nedostatka obuke tih osoba. Također navodi da je opravdano koristiti se pomoći neformalnih prevoditelja u slučaju kad je to želja klijenta ili kad su nedostupni službeni prevoditelji. Službenim (formalnim) prevoditeljima ASHA ne smatra samo osobe koje su profesionalni prevoditelji, nego i dvojezične asistente, dvojezično zdravstveno ili školsko osoblje te dvojezično osoblje dostupno unutar poslovnog objekta koje nije zaposleno u sustavu zdravstva i/ili školstva. Što se tiče zakona vezanih uz financiranje prevoditeljskih usluga, u SAD-u troškove pokrivaju različite agencije, udruge, službe podrške ili sama ustanova u kojoj logoped radi. U Hrvatskoj je zasad na sličan način uređeno traženje i dobivanje prevoditelja za hrvatski znakovni jezik uz pomoć udruga gluhih i nagluhih.

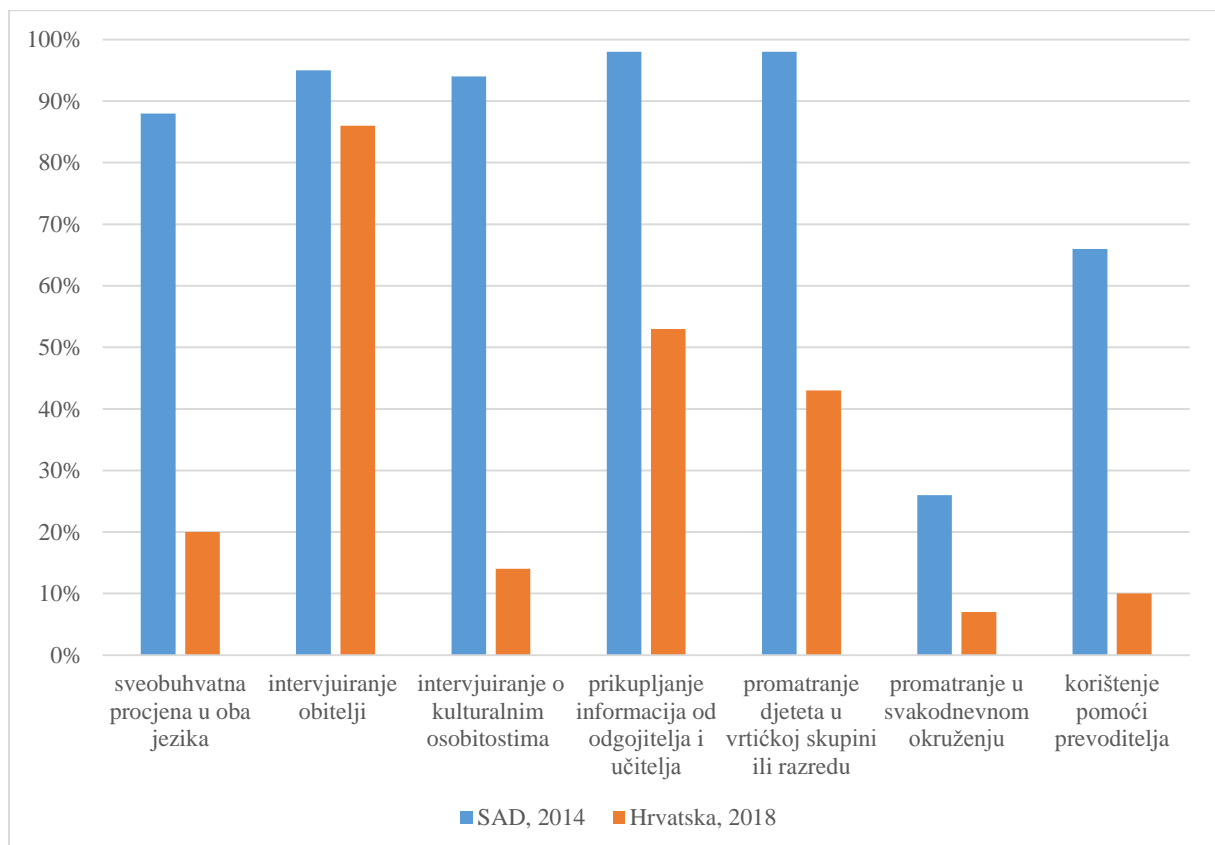
Tablica 10. *Najčešće upotrebljavane tehnike procjene*

tehnike procjene	%
intervjuiranje obitelji pojedinca o njegovim jezičnim sposobnostima	86,5
prikupljanje informacija od odgojitelja ili učitelja	52,7
promatranje djeteta u vrtićkoj skupini ili u razredu	43,2
sveobuhvatna procjena pojedinca u obama jezicima	20,3
provedba intervjua o kulturalnim osobitostima pojedinca	13,5
korištenje pomoći prevoditelja	9,5
promatranje pojedinca u njegovu svakodnevnom okruženju (npr. kod kuće)	6,8

Uspoređi li se učestalost primjenjivanja navedenih tehnika procjene između američkih i hrvatskih logopeda (grafikon 1.), najveće razlike vidljive su u učestalosti provođenja

sveobuhvatne procjene u oba jezicima, intervjua o kulturalnim osobitostima pojedinca, promatranja u svakodnevnom okruženju i korištenja pomoći prevoditelja. Razlike vidljive u učestalosti prikupljanja informacija od odgojitelja i učitelja te promatranja djeteta u vrtičkoj skupini ili razredu između američkih i hrvatskih logopeda objašnjive su činjenicom da su u istraživanju provedenom u Americi sudjelovali samo školski logopedi, dok je većina sudionika u ovom istraživanju zaposlena u sustavu zdravstva.

Grafikon 1. *Usporedba provođenja raznih tehnika procjene*

5.4.2. Najčešće primjenjivane mjere procjene

U čestici 30. Upitnika sudionici su bili zamoljeni označiti koje sve mjere procjene upotrebljavaju prilikom procjene dvojezičnih govornika. Rezultati su prikazani u tablici 11., a pokazuju da većina sudionika prilikom procjene jezičnoga statusa dvojezičnih govornika izvještava o primjeni kombinacije formalnih i neformalnih mjera procjene. Na drugom mjestu nalazi se standardizirana procjena hrvatskoga jezika koju provodi 56,8 % logopeda. Pritom su najčešće korišteni standardizirani testovi sljedeći: Peabody slikovni test rječnika – PPVT-III-HR (74,6 %), Test razumijevanja gramatike – Trog-2:HR (63,5 %), Reynell razvojne ljestvice

govora – RLJG (41,3 %), Komunikacijske razvojne ljestvice – Koralje (36,5 %) te ostalo (12,8 %). Na trećem mjestu nalaze se mjere jezične obrade koje su pogreškom autora u Upitniku bile svrstane pod tehnike procjene. Neformalnu procjenu obaju jezika provodi 35 % logopeda.

Tablica 11. *Najčešće upotrebljavane mjere procjene*

mjere procjene	%
kombinacije formalnih i neformalnih mjera	64,9
standardizirana procjena samo hrvatskoga jezika	56,8
naglasak na mjerenje jezične obrade više negoli na znanje hrvatskog	45,9
neformalna procjena obaju jezika	35,1
jezični uzorci (prikupljanje i obrada) samo hrvatskoga jezika	25,7
neformalna procjena samo hrvatskoga jezika	21,6
neformalna procjena samo materinskoga jezika	16,2
jezični uzorci (prikupljanje i obrada) obaju jezika	13,5
standardizirana procjena samo materinskoga jezika	8,1
dinamička procjena uparena sa standardiziranim mjerama procjene	6,8
standardizirana procjena obaju jezika	4,1
jezični uzorci (prikupljanje i obrada) samo materinskoga jezika	2,7

Kombinacija formalnih i neformalnih mjera procjene najpoželjnija je praksa prilikom procjene dvojezičnih govornika jer, kao što to potvrđuju rezultati metaanalize (Dollaghan i Horner, 2011), nijedna mjera sama za sebe nije dovoljno precizna da bi identificirala prisutnost jezičnih teškoća. Tek se kombinacijom različitih mjera dobivaju informacije koje zajedno daju jasniju sliku o jezičnom statusu dvojezičnoga govornika. Rezultati također pokazuju da logopedi rjeđe primjenjuju alternativne mjere procjene poput neformalne procjene, prikupljanja jezičnih uzoraka ili dinamičke procjene. Umjesto toga, velik se broj logopeda oslanja na standardiziranu procjenu hrvatskoga jezika. Nažalost, rezultati ovog istraživanja ne pokazuju kako su standardizirane mjere primijenjene te jesu li postignuća dvojezičnih govornika na tim mjerama primjereno interpretirana.

5.5. Mišljenje stručnjaka o osnovnim praktičnim pitanjima: uključivanje u terapiju i savjetovanje roditelja

ASHA (1999) ističe da je za postavljanje točne dijagnoze, tj. razlikovanje između jezične teškoće i jezične raznolikosti važno da logopedi imaju dobro znanje o procesima usvajanja

prvoga i drugoga jezika. Navedeno znanje služi kao osnova za stvaranje realnih očekivanja koja stručnjaci imaju od djeteta određene dobi. U slučaju kada su, uslijed manjka znanja, očekivanja stručnjaka znatno veća ili manja od onih koje podupire znanost, dolazi do pogrešnih zaključaka o jezičnom statusu pojedinca koji rezultiraju dodjelom dijagnoze jezičnih teškoća osobi urednoga jezičnog razvoja (tzv. „lažno pozitivni“) ili propuštanjem dodjele dijagnoze osobi s jezičnim teškoćama (tzv. „lažno negativni“). Čestica 32. Upitnika ispituje stav logopeda o utjecaju dvojezičnoga razvoja na interpretaciju rezultata procjene. Pitanje se odnosilo na dvojezično dijete predškolske dobi kojem je procijenjen receptivni rječnik. Rezultati procjene smjestili su djetetovo postignuće na granicu s jezičnom teškoćom. Logopedi su trebali procijeniti kolika je vjerojatnost da navedeno dvojezično dijete uključe u terapiju, u usporedbi s uključenjem u terapiju jednojezičnoga djeteta jednakih kognitivnih i jezičnih sposobnosti. Njih 29 % odgovorilo je da je vjerojatnost da dvojezično dijete uključe u terapiju manja, 51 % da je ona jednaka te 20 % da je vjerojatnost uključivanja dvojezičnoga djeteta u terapiju veća. Navedeni rezultati zabrinjavajući su s obzirom na velik broj istraživanja koja tvrde da su rječničke vještine dvojezične djece predškolske dobi nešto niže u usporedbi s rječničkim vještinama jednojezične djece iste dobi (Oller i sur. 2007; prema Paradis, 2010, Hoff i sur., 2014). Činjenica da je manje od trećine sudionika odgovorilo da je vjerojatnost da opisano dijete uključe u terapiju manja ukazuje na moguću pretjeranu zastupljenost dvojezične djece u logopedskom tretmanu, kao i na nedostatke u znanju logopeda o dvojezičnom razvoju.

Posljednje pitanje upitnika bilo je smišljeno za potrebe ovog istraživanja s ciljem stjecanja uvida u savjete koje logopedi pružaju roditeljima dvojezične djece s RJP-om. Logopedi su bili zamoljeni označiti savjet koji bi dali roditeljima o pitanju uporabe manjinskoga (ujedno i materinskoga) jezika kod kuće. Rezultati pokazuju da bi 63 % logopeda postupilo u skladu sa smjericama najbolje prakse (IALP, 2006) – usmjerili bi roditelje na poticanje materinskoga, prvoga jezika kod kuće uz osiguravanje intervencije i u jeziku obrazovanja. Ipak, broj stručnjaka koji bi roditeljima savjetovali mijenjanje obiteljskih interakcija na jezik obrazovanja, tj. ukidanje svake mogućnosti za poticanje djeteta u njegovu prvom jeziku, izrazito je velik – 37 %. Navedeni rezultati pokazuju da je zbog nedostatnog obrazovanja stručnjaka značajan postotak dvojezične djece s RJP-om u nepovoljnom položaju gdje upravo struka nanosi štetu njihovu jezičnom razvoju.

5.6. Moguća rješenja i implikacije za daljnje obrazovanje logopeda u području dvojezičnosti

Uzmu li se u obzir izvještaji o slaboj osobnoj i općoj pripremljenosti stručnjaka za rad u kontekstu dvojezičnosti, kao i prethodno navedeni prikazi logopedske prakse u radu s dvojezičnom populacijom u Republici Hrvatskoj, jasno se ističe potreba za intervencijom, tim više što je postotak logopeda koji rade s dvojezičnim govornicima vrlo velik. U česticama 25. i 26. Upitnika, logopedi su bili zamoljeni vrednovati korisnost sljedećih prijedloga za unaprjeđenje područja na ljestvici Likertova tipa: više kolegija o dvojezičnim temama, više praktičnog iskustva s dvojezičnim govornicima, poticanje obrazovanja dvojezičnih logopeda, više edukacija i radionica o dvojezičnim temama, više znanstvenih članaka o tim temama te umrežavanje logopeda sa specifičnim znanjima stranih jezika. Prva tri prijedloga odnose se na poboljšavanje pripremljenosti studenata za rad u području dvojezičnosti tijekom fakultetskog obrazovanja, dok se druga tri odnose na osnaživanje logopeda u praksi za rad u kontekstu dvojezičnosti. Odgovori logopeda prikazani su u tablici 12.

Tablica 12. Vrednovanje prijedloga o tome kako unaprijediti područje

prijedlozi	%				
	vrlo nevažno	nevažno	ne znam	važno	vrlo važno
više kolegija o takvim temama	1	/	7	54	38
više praktičnog iskustva s dvojezičnim govornicima	1	/	5	40	54
poticanje obrazovanja dvojezičnih logopeda	1	5	34	34	26
više edukacija i radionica s takvim temama	1	/	4	38	57
više znanstvenih članaka o tim temama	3	/	15	47	35
umrežavanje logopeda sa specifičnim znanjima stranih jezika	2	/	6	39	53

Iz tablice je vidljivo da logopedi većinu prijedloga smatraju važnima ili vrlo važnima za unaprjeđenje područja. Što se tiče prijedloga koji se odnose na bolju pripremljenost logopeda tijekom fakultetskog obrazovanja, sudionici najvažnijim smatraju više praktičnog iskustva s dvojezičnim govornicima. Rezultati ovog istraživanja pokazuju laku povezanost između prakse

u radu s dvojezičnom populacijom i osjećaja pripremljenosti za rad s njome ($Rho = 0,28, p < 0,01$) što samo potvrđuje važnost izloženosti studenata logopedije radu s dvojezičnim govornicima.

Čak 60 % sudionika smatra da bi poticanje obrazovanja dvojezičnih logopeda pridonijelo odgovarajućoj procjeni dvojezičnih govornika. Jordaan (2008) ističe problem nedostatka dvojezičnih logopeda na internacionalnoj razini pretpostavljajući da bi logopedi zasigurno češće i lakše provodili dvojezičnu procjenu i terapiju kad bi bili tečni u obama jezicima svoga dvojezičnog korisnika. Nadalje, zbog manje potrebe za angažiranjem prevoditelja ili drugih stručnjaka smanjili bi se troškovi dvojezične procjene i terapije. Zaključno, predlaže se uvođenje zahtjeva o poznavanju barem dvaju jezika kojima se služi lokalna zajednica za one koji se obrazuju u području logopedije, isto kao i obvezu obuke o uspješnom korištenju pomoći prevoditelja. S druge strane, Caesar i Kohler (2007) ističu da povećanje broja jezika kojima se logopedi služe ne znači mnogo u slučaju u kojem se logopedi susretnu s jezikom koji je različit od jezika koje oni sami govore. Umjesto toga naglasak se stavlja na potrebu za daljnjim obrazovanjem logopeda u kontekstu dvojezičnosti i praktičnim iskustvom u radu s dvojezičnim govornicima.

Osvrt na spomenutu raspravu u svjetlu rezultata ovog istraživanja možda može pridonijeti boljem uvidu u jakost ponuđenih argumenata. Jezične kompetencije logopeda koji su sudjelovali u ovom istraživanju mogu se svojim karakteristikama usporediti s razinom jezične raznolikosti i kompetencije kojoj teže autori sličnih istraživanja smatrajući da će ona značajno pridonijeti kvaliteti logopedskoga rada s dvojezičnom populacijom. Samo 2 % hrvatskih logopeda izvijestilo je da ne govori ni jedan strani jezik, dok o tome izvještava 93 % (Caesar i Kohler, 2007), 74 % (Jordaan, 2008), 89 % (Guiberson i Atkins, 2012) i 59 % (Arias i Friberg, 2017) logopeda drugih zemalja. Da bi se utvrdilo koliko dobro sudionici govore strani jezik, bili su zamoljeni procijeniti svoje vještine u stranom jeziku na ljestvici Likertova tipa u sljedećim područjima: razumijevanje, govorenje, čitanje i pisanje (čestica 18. Upitnika). Uzmuli se u obzir postotci sudionika koji su svoje kompetencije u ranije spomenutim jezičnim vještinama procijenili kao *dobre, izvrsne* ili *na razini izvornoga govornika*, dobivaju se sljedeći rezultati: razumijevanje – 100 %, govorenje – 91,9 %, čitanje – 97,7 % i pisanje – 90,8 %, iz čega proizlazi da velika većina logopeda ima barem dobro znanje najmanje jednoga stranog jezika. U slučaju da je pretpostavka koju iznosi Jordaan (2008) točna, hrvatski logopedi trebali bi u svom radu bolje pratiti smjernice za rad s dvojezičnom populacijom nego što to čine logopedi drugih zemalja, što s obzirom na ranije prikazane rezultate nije slučaj. Jedan od

moćućih razloga zašto tome nije tako jest nepodudarnost između jezika kojima se služe logopedi i njihovi korisnici. Logopedi u ovom istraživanju govore ukupno 12 jezika, dok istovremeno izvještavaju o ukupno 28 jezika kojima se služe njihovi korisnici. Drugi razlog odnosi se na obrazovanje hrvatskih logopeda o radu u kontekstu dvojezičnosti koje se znatno razlikuje od obrazovanja američkih logopeda (tablica 13.).

Tablica 13. *Usporedba obrazovanja o logopedskom radu u kontekstu dvojezičnosti*

tema	predavanja			radionice		
	SAD Kritikos (2003)	Colorado Guiberson i Atkins (2012)	Hrvatska (2018)	SAD Kritikos (2003)	Colorado Guiberson i Atkins, (2012)	Hrvatska (2018)
razlike u procjeni jednojezičnih i dvojezičnih govornika	36%	25%	43%	48%	50%	17%
sredstva za procjenu dvojezičnih govornika	32%	/	19%	42%	/	10%
zakonski okviri u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika	22%	/	7%	28%	/	4%
kako se koristiti pomoći prevoditelja	20%	21%	4%	25%	38%	3%

Iz tablice 13. vidljivo je da su hrvatski logopedi tijekom studija, a i kasnije u sklopu različitih radionica, manje obrazovani u većini tema koje su važne za primjerenu procjenu dvojezičnih govornika. To se posebno odnosi na obrazovanje o korištenju pomoći prevoditelja gdje hrvatski logopedi pokazuju najmanje znanja. Činjenica da, za razliku od hrvatskih, američki logopedi više specifičnih znanja o radu u kontekstu dvojezičnosti steknu tijekom cjeloživotnog obrazovanja govori o prepoznatoj potrebi da se logopede u struci primjereno pripremi za suočavanje s izazovima koje pruža procjena jezičnoga statusa dvojezičnih govornika. Ranije spomenuta istraživanja provedena u Americi pokazala su da se ulaganje u cjeloživotno obrazovanje logopeda uvelike odrazilo kako na njihov osjećaj pripremljenosti, tako i na praksu koja postaje sve sličnija onoj koju propisuju smjernice. Guiberson i Atkins (2012) izvještavaju da je 72 % logopeda potvrdilo prisustvovanje dodatnim edukacijama za rad s kulturno i jezično

različitom populacijom, dok je o dodatnim edukacijama vezanim uz dvojezičnost potvrdio znatno manji postotak hrvatskih logopeda. Rezultati ovog istraživanja, s druge strane, pokazuju da su upravo radionice i edukacije sudionici procijenili kao najvažnije za unaprjeđenje područja. Logopedi također veliku važnost pridaju praktičnom iskustvu u radu s dvojezičnim govornicima tijekom studija i umrežavanju logopeda sa specifičnim znanjima stranih jezika. Zaključno, rezultati ovog istraživanja više idu u prilog mišljenju koje iznose Caesar i Kohler (2007): povećanje broja dvojezičnih logopeda svakako je korak u dobrom smjeru, ali ne i ključno rješenje složenoga pitanja procjene jezičnoga statusa i terapije dvojezičnih govornika. Rezultati ovog istraživanja također ukazuju na veću važnost daljnjeg obrazovanja u kontekstu dvojezičnosti, kako za vrijeme studija, tako i u praksi.

6. Zaključak

S porastom broja dvojezičnih govornika, nijedan logoped nije izuzet od mogućnosti rada u kontekstu dvojezičnosti. Brojna istraživanja provedena su da bi se utvrdile specifičnosti dvojezičnoga razvoja, a u novije vrijeme mnogi se istraživači okreću pitanjima procjene jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, razvijanja i vrednovanja različitih mjera procjene, kao i pitanju pružanja podrške i planiranja terapije u obama jezicima. Važno je da stručnjaci budu informirani o novim spoznajama i implikacijama za klinički rad tako da bi u logopedskoj praksi što učestalije i potpunije mogli primjenjivati dobivene smjernice.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je rad u kontekstu dvojezičnosti aktualan i u Republici Hrvatskoj. Unatoč tome, uslijed nedostatnog obrazovanja o temama važnim za logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti, mnogi logopedi izvještavaju da nisu dorasli izazovima dvojezične procjene. Utvrđeno je da s osjećajem pripremljenosti za procjenu jezičnoga statusa jezika koji logoped ne govori nisu povezani ni znanje stranih jezika, ni stupanj obrazovanja, ni godine iskustva. Većina procjena provodi se u hrvatskom jeziku pri čemu su često upotrebljavani standardizirani testovi, dok se alternativne mjere procjene provode rijetko. Odgovori sudionika na praktična pitanja o uključenju dvojezičnoga djeteta u terapiju i savjetovanju roditelja pokazali su da postoje potrebe i za obrazovanjem struke o temi samoga dvojezičnog razvoja. Naposljetku, većina logopeda vrednovala je ponuđene prijedloge za unaprjeđenje područja kao važne ili vrlo važne, što se, u kombinaciji s prikazom područja u kojima hrvatski logopedi najviše odstupaju od smjernica najbolje prakse, u budućnosti može upotrijebiti za planiranje osnaživanja struke za rad u kontekstu dvojezičnosti.

7. Literatura

1. American Speech-Language-Hearing Association. (1993). *Definitions of Communication Disorders and Variations*. Dostupno: <https://www.asha.org/policy/RP1993-00208/>
2. American Speech-Language-Hearing Association (1999). *Guidelines for the Roles and Responsibilities of the School-Based Speech-Language Pathologist*. Rockville, MD: Author.
3. American Speech-Language-Hearing Association. (2010). Roles and responsibilities of speech-language pathologists in schools (Professional Issues Statement). Dostupno: www.asha.org/policy
4. American Speech-Language-Hearing Association. (2004). Preferred practice patterns for the profession of speech-language pathology (Preferred Practice Patterns). Dostupno: www.asha.org/policy
5. American Speech-Language-Hearing Association. (2004). Knowledge and Skills Needed by Speech-Language Pathologists and Audiologists to Provide Culturally and Linguistically Appropriate Services. Dostupno: <https://www.njsaha.org/resources/committee-resources/pdfs/knowledge-cultural.pdf>
6. American Speech-Language-Hearing Association. (2018). Collaborating With Interpreters: Overview. Dostupno: <https://www.asha.org/Practice-Portal/Professional-Issues/Collaborating-With-Interpreters/>
7. Arias, G. (2014). Bilingual Language Assessment: Contemporary Practice Versus Recommended Practice: diplomski rad. Illinois State University.
8. Arias, G., Friberg, J. (2017). Bilingual Language Assessment: Contemporary Versus Recommended Practice in American Schools. *Language, Speech, and Hearing Service in Schools*, 48, 1-15.
9. Brownell, R. (2001a). *Expressive One-Word Picture Vocabulary Test – Spanish-Bilingual Edition*. Novato, CA: Academic Therapy Publications.
10. Brownell, R. (2001b). *Receptive One-Word Picture Vocabulary Test – Spanish-Bilingual Edition*. Novato, CA: Academic Therapy Publications.

11. Caesar, L.G., Kohler, P.D. (2007). The State of School-Based Bilingual Assessment: Actual Practice Versus Recommended Guidelines. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 38, 190-200.
12. De Lamo White, C., Jin, L. (2011). Evaluation of speech and language assessment approaches with bilingual children. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 46 (6), 613-627.
13. Dollaghan, C.A., Horner, E.A. (2011). Bilingual Language Assessment: A Meta-Analysis of Diagnostic Accuracy. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 54, 1077-1088.
14. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011. Dostupno: https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_04/h01_01_04_rh.html
15. Dunn, L.M., Dunn, L.M. (1997). *Peabody Picture Vocabulary Test – Third Edition*. Circle Pines, MN:AGS.
16. Ebert, K.D., Pham, G., Kohnert, K. (2014). Lexical profile sin bilingual children with primary language impairment. *Biling (Camb Engl)*, 17 (4), 766-783.
17. Ebert, K, D., Pham, G. (2017). Synthesizing Information From Language Samples and Standardized Test sin School-Age Bilingual Assessment. *Language, Speech, and Hearing Service sin Schools*, 48, 42-55.
18. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Silabusi za III. semestar preddiplomskog studija Logopedija (ak. god. 2015./2016.). Dostupno: <https://www.erf.unizg.hr/images/dokumenti/nastava/ERF-Silabusi-III-SEM-PD-LOG.pdf>
19. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Silabusi za VI. semestar preddiplomskog studija Logopedija (ak. god. 2015./2016.). Dostupno: <https://www.erf.unizg.hr/docs/nastava/ERF-Silabusi-VI-SEM-PD-LOG.pdf>
20. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Silabusi za II. semestar diplomskog studija Logopedija (ak. god. 2015./2016.). Dostupno: <https://www.erf.unizg.hr/docs/nastava/ERF-Silabusi-II-SEM-D-LOG.pdf>
21. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Silabusi za III. semestar diplomskog studija Logopedija (ak. god. 2015./2016.). Dostupno: <https://www.erf.unizg.hr/images/dokumenti/nastava/ERF-Silabusi-III-SEM-D-LOG.pdf>

22. Goldstein, B., Kohnert, K. (2005). Speech, Language, and Hearing in Developing Bilingual Children: Current Findings and Future Directions. *Language, Speech, and Hearing Service in Schools*, 36, 264-267.
23. Grobler, M., Arapović, D., Lenček, M. (2008). Konektori u funkciji dobi: posebne jezične teškoće u slovenskom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44, 49-64.
24. Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and reality*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
25. Guiberson M., Atkins, J. (2012). Speech-Language Pathologists' Preparation, Practices, and Perspectives on Serving Culturally and Linguistically Diverse Children. *Communication Disorders Quarterly*, 33 (3), 169-180.
26. Gutiérrez-Clellen, V.F., Simon-Cerejido, G., Wagner, C. (2008). Bilingual children with language impairment: A comparison with monolingual and second language learners. *Applied Psycholinguistics*, 29 (1), 3-19.
27. Hedge, M.N. (2006). *A Coursebook on Aphasia and Other Neurogenic Language Disorders: Third Edition*. Thomson: Delmar Learning.
28. Heilmann, J.J., Rojas, R., Iglesias, A., Miller, J.F. (2016). Clinical impact of wordless picture storybooks on bilingual narrative language production: A comparison of the „Frog“ stories. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 51, 339-345.
29. Heilmann, J.J., Westerveld, M.F. (2013). Bilingual language sample analysis: Considerations and technical advances. *Journal of Clinical Practice in Speech-Language Pathology*, 15, 87-92.
30. Hoff, E., Rumiche, R., Burrige, A., Ribot, K.M., Welsh, S.N. (2014). Expressive Vocabulary Development in Children from Bilingual and Monolingual Homes: A Longitudinal Study from Two to Four Years. *Early Childhood Research Quarterly*, 29 (4), 433-444.
31. Hržica, G., Padovan, N., Kovačević, M. (2011). Društvenojezični utjecaj na dvojezičnost – hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *Lahor – 12*, 175-196.
32. International Association of Logopedics and Phoniatrics. (2006). Recommendations for Working with Bilingual Children – Prepared by the Multilingual Affairs Committee of IALP. *Folia Phoniatica et Logopaedica*, 58, 456-464.

33. Jelaska, Z., Blagus, V., Bošnjak, M., Cvikić, L., Hržica, G., Kusin, I., Novak-Milić, J., Opačić, N. (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
34. Jordaan, H. (2008). Clinical Intervention for Bilingual Children: An International Survey. *Folia Phoniatrica et Logopaedica*, 60, 97-105.
35. Kohnert, K., Windsor, J., Yim, D. (2006). Do Language-Based Processing Tasks Separate Children with Language Impairment from Typical Bilinguals? *Learning Disabilities Research and Practice*, 21 (1), 19-29.
36. Kohnert, K. (2010). Bilingual Children with Primary Language Impairment: Issues, Evidence and Implications for Clinical Actions. *Journal of Communication Disorders*, 43(6), 456-473.
37. Kohnert, K. (2013). *Language Disorders in Bilingual Children and Adults: Second Edition*. San Diego, CA: Plural Publishing.
38. Kritikos, E.P. (2003). Speech-Language Pathologists' Beliefs About Language Assessment of Bilingual/Bicultural Individuals. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 12, 73-91.
39. Laing, S.P., Kamhi, A. (2003). Alternative Assessment of Language and Literacy in Culturally and Linguistically Diverse Populations. *Language, Speech, and Hearing Service in Schools*, 34, 44-55.
40. Leonard, L.B. (2014). *Children with Specific Language Impairment: Second Edition*. London, England: The MIT Press.
41. Paradis, J., Crago, M., Genesee, F., Rice, M. (2003). French-English bilingual children with SLI: how do they compare with their monolingual peers? *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 41(1), 113-127.
42. Paradis, J., Crago, M., Genesee, F. (2005/2006). Domain-General Versus Domain-Specific Accounts of Specific Language Impairment: Evidence From Bilingual Children's Acquisition of Object Pronouns. *Language acquisition*, 13 (1), 33-62.
43. Paradis, J. (2007). Bilingual Children with specific language impairment: Theoretical and applied issues. *Applied Psycholinguistics*, 28, 551-564.
44. Paradis, J. (2010). The interface between bilingual development and specific language impairment. *Applied Psycholinguistics*, 31, 227-252.
45. Peña, E., Iglesias, A., Lidz, C.S. (2001). Reducing Test Bias Through Dynamic Assessment of Children's Learning Ability. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 10, 138-154.

46. Peña, E.D., Gillam, R.B., Bedore, L.M., Bohman, T.M. (2011). Risk for Poor Performance on a Language Screening Measure for Bilingual Preschoolers and Kindergarteners. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 20, 302-314.
47. Peña, E.D., Gutiérrez-Clellen, V.F., Iglesias, A., Goldstein, B.A., Bedore, L.M. (2014). *BESA: Bilingual English Spanish Assessment manual*. San Rafael, CA: AR-Clinical Publications.
48. Peña, E.D., Bedore, L.M., Kester, E.S. (2016). Assessment of language impairment in bilingual children using semantic tasks: two languages classify better than one. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 51(2), 192-202.
49. Restrepo, M.A., Morgan, G.P., Thompson, M.S. (2013). The Efficacy of a Vocabulary Intervention for Dual-Language Learners With Language Impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 56, 748-765.
50. Rojas, R., Iglesias, A. (2009). Making a Case for Language Sampling: Assessment and Intervention With (Spanish-English) Second Language Learners. *The ASHA Leader*, 14, 10-13.
51. Semel, E., Wiig, E.H., Secord, W.A. (1995). *Clinical Evaluation of Language Fundamentals – 3*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
52. Williams, C.J., McLeod, S. (2012). Speech-language pathologists' assessment and intervention practices with multilingual children. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 14, 292-305.
53. World Health Organization. (1993). *The ICD – 10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: diagnostic criteria for research*. Geneva: WHO.
54. Wiig, E.H., Semel, E., Secord, W.A. (2006). *Clinical Evaluation of Language Fundamentals – Fourth Edition, Spanish*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
55. Winter, K. (1997). Speech and language therapy provision for bilingual children: aspects of the current service. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 34 (1), 85-98.

8. Prilozi

Prilog 1. *Prilagođeni upitnik o logopedskoj praksi u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća*

LOGOPEDSKA PRAKSA U REPUBLICI HRVATSKOJ U KONTEKSTU DVOJEZIČNOSTI I JEZIČNIH TEŠKOĆA

Opće informacije o Vama

(1) Spol:

- M Ž

(2) Vaš trenutni radni odnos:

- zaposlen na puno radno vrijeme
 zaposlen na pola radnog vremena
 ostalo:

(3) Naziv županije u kojoj radite?

(4) Koliko godina radite u struci?

- 5 godina ili manje
 6-10 godina
 11-20 godina
 Više od 20 godina

(5) Vaš najviši završeni stupanj obrazovanja?

- preddiplomski studij ili četverogodišnji studij prije Bolonje
 magisterij struke
 specijalistički studij
 doktorski studij
 ostalo:

Informacije o populaciji s kojom radite

(6) Vaše radno mjesto?

☐ Vrtić	☐ Škola
☐ Zdravstvo	☐ Sustav socijalne skrbi
☐ Privatna praksa	☐ Ostalo:

(7) S kojom dobnom populacijom najviše radite?

- 0-3 godine
- 4-6 godina
- 7-11 godina
- 12-18 godina
- 19 -50 godina
- 51 godina i više

(8) Pokušajte procijeniti koliki je postotak onih kojima pružate logopedске usluge iz obitelji u kojima se govori i jezik koji nije hrvatski.

- nema takvih
- manje od 25%
- između 25% i 50%
- između 51% i 75%
- više od 75%

(9) Koje jezike, uz hrvatski, najčešće govore pojedinci kojima pružate logopedске usluge? (Označite do 5 odgovora)

☐ srpski	☐ talijanski	☐ mađarski	☐ češki	☐ slovački
☐ romski	☐ engleski	☐ njemački	☐ francuski	☐ slovenski

ostali jezici:

Informacije o Vašem znanju drugih jezika

(10) Jeste li Vi dvojezični govornik?

- da ne

(11) Koje ste jezike usvajali od rane dobi?

(12) U kojoj ste dobi naučili hrvatski jezik?

- od rođenja do 3. godine
- 4-7 godina
- 8-11 godina

- 12-18 godina
- 18 godina nadalje

(13) Gdje ste naučili hrvatski jezik?

- kod kuće
- u vrtiću/školi
- u školi stranih jezika
- u inozemstvu
- ostalo:

Informacije o Vašem znanju stranih jezika

(14) Uz hrvatski, govorite li još koji jezik?

- da
- ne

(15) Navedite koje još jezike, uz hrvatski jezik, govorite.

(16) U kojoj ste dobi počeli učiti strani jezik?

- od rođenja do 3 godine
- 4-7 godina
- 8-11 godina
- 12-18 godina
- 18 godina nadalje

(17) Gdje ste naučili strani jezik?

- kod kuće
- u školi
- u školi stranih jezika
- u inozemstvu
- ostalo:

(18) Procijenite svoju vještinu u stranom jeziku prema sljedećim područjima:

	slabo	dobro	izvrsno	razina izvornog govornika
razumijevanje	☐	☐	☐	☐
govorenje	☐	☐	☐	☐

čitanje	☐	☐	☐	☐
pisanje	☐	☐	☐	☐

Informacije o Vašem obrazovanju s obzirom na područje dvojezičnosti

(19) Jeste li za vrijeme studija logopedije slušali predavanja o sljedećim temama?

- usvajanje drugog jezika
- komunikacijska obilježja drugih kultura
- razlike u procjeni jednojezičnih i dvojezičnih govornika
- sredstva za procjenu dvojezičnih govornika
- jezična teškoća naspram jezične različitosti
- zakonski okviri u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika ako koristiti pomoć prevoditelja

(20) Jeste li nakon završetka studija sudjelovali na predavanjima ili radionicama sa sljedećim temama:

- usvajanje drugog jezika
- komunikacijska obilježja drugih kultura
- razlike u procjeni jednojezičnih i dvojezičnih govornika
- sredstva za procjenu dvojezičnih govornika
- jezična teškoća naspram jezične različitosti
- zakonski okviri u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika
- kako koristiti pomoć prevoditelja

Informacije o Vašim stavovima o radu s dvojezičnim govornicima

(21) Uz pomoć prevoditelja, koliko biste se pripremljeno osjećali za procjenu jezičnog statusa osobe čiji jezik ne govorite?

- vrlo pripremljeno
- pripremljeno
- donekle pripremljeno
- nepripremljeno

(22) Uz pomoć prevoditelja, koliko su prema Vašem mišljenju logopedi općenito pripremljeni za procjenu jezičnog statusa osobe čiji jezik ne govore?

- Vrlo pripremljeni
- Pripremljeni
- Donekle pripremljeni
- Nepripremljeni

(23) Prema Vašem mišljenju, koji se problemi javljaju pri procjeni dvojezičnih govornika?

- nedostatan znanje o kulturi pojedinca
- nedostatan znanje o procesu usvajanja drugog jezika
- teškoće u razlučivanju između jezične teškoće i jezične različitosti
- teškoće s dostupnošću prevoditelja koji govore jezik pojedinca
- teškoće s dostupnošću dvojezičnih logopeda koji govore jezik pojedinca
- nedostatak razvojnih normi i standardiziranih mjera procjene za druge jezike
- nedostatak vremena za procjenu, bodovanje i interpretaciju
- ostalo:

(24) Na osnovi Vašeg iskustva, označite tvrdnju s kojom se najviše slažete. Tko bi trebao provoditi procjenu jezika kod dvojezičnih govornika?

- logopedi
- logopedi koji govore ciljani jezik
- stručnjaci bi trebali surađivati
- ostali:

Vaša mišljenja o tome kako unaprijediti područje

(25) Kako bi struka mogla bolje pripremiti studente logopedije za odgovarajuću procjenu dvojezičnih govornika? Vrednujte sljedeće prijedloge.

	vrlo nevažno	nevažno	ne znam	važno	vrlo važno
više kolegija na temu	☐	☐	☐	☐	☐
više praktičnog iskustva s dvojezičnim klijentima	☐	☐	☐	☐	☐
poticanje obrazovanja dvojezičnih logopeda	☐	☐	☐	☐	☐

(26) Kako bi struka mogla bolje pripremiti logopede u praksi za odgovarajuću procjenu dvojezičnih govornika? Vrednujte slijedeće prijedloge.

vrlo nevažno	nevažno	ne znam	važno	vrlo važno
--------------	---------	---------	-------	------------

više edukacija i radionica na temu	☐	☐	☐	☐	☐
više članaka na temu	☐	☐	☐	☐	☐
umrežavanje logopeda sa specifičnim znanjima stranih jezika	☐	☐	☐	☐	☐

Informacije o Vašem dosadašnjem radu s dvojezičnim govornicima

(27) Jeste li se dosad u svom radu susreli s dvojezičnim govornicima?

- da ne

(28) Koliko često provodite ili ste provodili logopedsku procjenu dvojezičnih govornika?

- nikad
 rijetko (manje od 5 puta godišnje)
 ponekad (5-10 puta godišnje)
 često (više od 10 puta godišnje)

(29) Koristite li neke od sljedećih tehnika u procjeni jezika dvojezičnih govornika? Označite sve tehnike koje koristite.

- sveobuhvatna procjena pojedinca u oba jezika
 intervjuiranje obitelji pojedinca o njegovim jezičnim sposobnostima
 provedba intervjua o kulturalnim osobitostima pojedinca
 naglasak na mjerenje jezične obrade više negoli na jezično znanje hrvatskog
 prikupljanje informacija od odgojitelja ili učitelja
 promatranje djeteta u vrtićkoj skupini ili u razredu
 promatranje pojedinca u njegovom svakodnevnom okruženju (npr. kod kuće)
 korištenje pomoći prevoditelja

(30) Provodite li neke od sljedećih mjera procjene u svrhu dijagnoze jezičnih teškoća kod Vaših dvojezičnih govornika? Označite sve mjere procjene koje provodite.

- standardizirana procjena oba jezika pojedinca
 standardizirana procjena samo materinskog jezika pojedinca
 standardizirana procjena samo hrvatskog jezika
 neformalna procjena oba jezika pojedinca

- neformalna procjena samo materinskog jezika pojedinca
- neformalna procjena samo hrvatskog jezika
- jezični uzorci (prikupljanje i obrada) oba jezika pojedinca
- jezični uzorci (prikupljanje i obrada) samo materinskog jezika pojedinca
- jezični uzorci (prikupljanje i obrada) samo hrvatskog jezika
- dinamička procjena uparena sa standardiziranim mjerama procjene
- kombinacije formalnih i neformalnih mjera procjene

(31) Molim Vas da označite koristite li se nekima od sljedećih standardiziranih testova prilikom procjene dvojezičnih govornika?

- Komunikacijske razvojne ljestvice - Koralje
- Peabody slikovni test rječnika – PPVT-III-HR
- Reynell razvojne ljestvice govora - RLJG
- Test razumijevanja gramatike – TROG-2:HR
- Test za procjenjivanje predvještina čitanja i pisanja - predČiP
- Ostalo:

(31) Molim Vas da u sljedećem pitanju označite tvrdnju s kojom se najviše slažete.

Na procjenu Vam dolazi petogodišnje dijete čija se obitelj, uz hrvatski, služi još jednim jezikom. Procjenom njegovog receptivnog rječnika dobivate rezultate koji ga smještaju na granicu s jezičnim teškoćama. Uspoređujući dvojezično dijete s jednojezičnim djetetom istih jezičnih i kognitivnih sposobnosti, kolika je vjerojatnost da ćete dvojezičnom djetetu preporučiti terapiju?

- veća manja jednaka

(32) Molim Vas da u sljedećem pitanju označite tvrdnju s kojom se najviše slažete.

Provedbom logopedске procjene šestogodišnjeg mađarsko-hrvatskog dvojezičnog djeteta utvrđeno je postojanje jezičnih teškoća. Oba djetetova roditelja su izvorni govornici mađarskog jezika tečni i u hrvatskom jeziku. Dijete s roditeljima govori mađarski, dok je hrvatski jezik naučilo u vrtiću. Sljedeće godine kreće u prvi razred osnovne škole s jednojezičnim programom na hrvatskom jeziku. Roditelji od Vas traže savjet vezan uz uporabu jezika u djetetovoj svakodnevnici. Što ćete im savjetovati?

- mijenjanje obiteljskih interakcija s mađarskog jezika na hrvatski jezik; poticanje jezičnog razvoja hrvatskog jezika
- poticanje jezičnog razvoja mađarskog jezika kod kuće uz savjetovanje odgojitelja o poticanju jezičnog razvoja hrvatskog jezika u vrtiću
- uključivanje djeteta u vrtić s mađarskom skupinom; poticanje jezičnog razvoja mađarskog jezika